

2012

Onderzoeksseminar III
Goed en Fout in de Boerenoorlog
Docent: Dr. M.P. Bossenbroek

Auteur: M.P.B.M.Elias
St.nr.: 3548686
Aantal woorden: 14.929

[DE BOERENVROUW: SLACHTOFFER OF COMMANDO?]

Een analyse van de rol van Boerenvrouwen tijdens de Boerenoorlog.

Inhoud

Inleiding	2
Hoofdstuk 1 De Anglo-Boerenoorlog	5
Boeren successen Oktober 1899 – Februari 1900.	5
De Ommekeer Februari 1900 - september 1900	7
De Guerrilla-fase september 1900 – mei 1902.	9
Vrede van Vereeniging mei 1902.	10
Hoofdstuk 2 De Vrouw in Zuid-Afrika.	12
Zuid-Afrika in de negentiende eeuw.	12
Bittereinders, Hensoppers en Joiners.	14
De positie van de vrouw	16
Hoofdstuk 3 Fanatieke steun voor de Boerencommando's. Okt. 1899-Feb. 1900	17
Vrouwelijke Elite?	17
De rol van de Boerenvrouw achter de linies.	18
De rol van de Boerenvrouw aan het front.	21
Hoofdstuk 4 Op de vlucht. Feb. 1900-Sep. 1900	25
Beleid van verschroeide aarde.	25
Leven in het veld.	27
Bittereinders onder de vrouwen.	28
Hoofdstuk 5 Verdeeld naar het einde van de oorlog. Sep. 1900 - 31 Mei 1902	30
De Bittereinder vrouw en de concentratiekampen.	30
Hensopper en Joiner vs. Bittereinder.	32
Vrede van Vereeniging.	33
Conclusie	36
Literatuurlijst	39

Inleiding

De Anglo-Boerenoorlog van 1899 tot 1902 heeft de Afrikaner gemeenschap in Zuid-Afrika enorm beïnvloed. Het unieke conflict tussen twee blanke volken op Afrikaanse bodem was de eerste moderne oorlog van de twintigste eeuw en wordt tegelijkertijd bestempeld als de laatste ‘Gentlemen’s war’. De strijd tussen de Boeren en de Britten was wreed en bloederig en werd door beide partijen verkeerd ingeschat. Aan het begin van het conflict werd gedacht dat de oorlog tegen kerst 1899 weer beëindigd zou zijn. De oorlog duurde echter nog twee en een half jaar voort.¹

Waar de eerste helft van de Boerenoorlog nog beschouwd kon worden als een beschaafde oorlog, waarin beide legers elkaar in veldslagen te lijf gaan en burgers buiten de strijd hielden, ging dit voor de periode na 1900 niet meer op. Toen Kitchener en Roberts op het strijdtoneel verschenen kreeg de oorlog een andere wending. Om de Boeren op de knieën te krijgen verhardde Roberts de strijd en ging hij de burgerbevolking steeds meer bij de oorlog betrekken door zijn beleid van verschroeiende aarde in te voeren. Onder Kitchener kreeg de burgerbevolking het nog zwaarder te verduren. De concentratiekampen kostten veel vrouwen en kinderen het leven en verzwakten de motivatie van de commando’s om te volharden in de strijd.²

Het lijden van vrouwen en kinderen tijdens de oorlog werd op minstens twee manieren in een nieuw daglicht gestoken. Al tijdens de oorlog rapporteerden activistische schrijvers, zoals Emily Hobhouse en de minder bekende Beatrice Webb, over hun morele en feministische verontwaardiging van de situatie van de vrouw in Zuid-Afrika. Deze schrijvers wilden de Britse overheid alert maken op de verschrikkelijke condities in de concentratiekampen om zo een hervorming van de strategie van het Britse leger af te dwingen. De oorlog werd niet alleen gezien door de ogen van de vrouwen die direct getuigen waren van de oorlog, maar ook door hervormingsgezinde sociale activisten die er elk hun eigen agenda op na hielden.³

Een tweede element dat de effecten van de oorlog op de samenleving onder de aandacht bracht, was het grote aantal ooggetuigen verslagen van gewone vrouwen. Deze

---

¹ G. Cuthbertson, A. Grundlingh, en M. Suttie, ‘Introduction’ in: G. Cuthbertson, A. Grundlingh, en M. Suttie (ed.), *Writing a Wider War. Rethinking Gender, Race and Identity in the South African War, 1899-1902* (Ohio: Ohio University Press 2002) ix-xix, x.

² D. Judd en K. Surrudge, *The Boer War* (Londen 2002) 11

³ S.B. Spies, ‘Women and the War’ in: P. Warwick, e.a. (ed.), *The South African War: The Anglo-Boer War 1899-1902*. (1980) 161-185, 180

waardevolle bronnen verplicht historici om aandachtig te kijken naar de gevolgen van de oorlog op de samenleving in het algemeen en vrouwen in het bijzonder.⁴

Schrijvers als Paula Krebs en Pets Marais zorgden aan het eind van de jaren negentig van de vorige eeuw met publicaties als *'Gender Race and the Writing of Empire'* (1999) en *'Die vrou in die Anglo-Boereoorlog'* (1999) dat het debat over de rol van de vrouw vorm kreeg. De boeken *'Writing a Wider War'* (2002) en *'Woman, thy name is Valour'* (2000) en een artikel van Elizabeth van Heyningen (2010) over de concentratiekampen, geven aan dat de rol die vrouwen hebben gespeeld tijdens het gewapende conflict tussen de Boeren en de Britten ter discussie gesteld kan worden.⁵

Dit debat geeft aan dat de strijd achter de linies van de Boerencommando's, namelijk de rol van de vrouw, net zo belangrijk was als de veldslagen van de mannen. Dit interessante vraagstuk heeft mij ertoe aangezet om de rol van de vrouw te gaan onderzoeken. In deze ben ik vooral geïnteresseerd in hoeverre de rol van de vrouw zich ontwikkelde gedurende de verschillende fases van de oorlog. Veel literatuur gaat in op de vele slachtoffers onder vrouwen en kinderen en het leed dat hen werd toegebracht in de concentratiekampen, maar dit was niet de enige rol die vrouwen gespeeld hebben. Dit onderzoek zal ingaan op zowel de passieve als de actieve rollen die de vrouw gespeeld heeft om tot een antwoord te komen op de volgende hoofdvraag: *In hoeverre heeft de rol van de vrouw de Anglo-Boereoorlog in zijn verloop beïnvloed?*

Dit werk zal worden opgedeeld in vijf hoofdstukken, welke nu kort zullen worden toegelicht. In het eerste hoofdstuk wordt het verloop van de Anglo-Boereoorlog in het kort geschetst. Om het onderzoek te kunnen plaatsen heeft de geïnteresseerde lezer deze context nodig. De strijd zal worden samengevat aan de hand van de verschillende fases in de oorlog. Deze fases vormen de chronologische volgorde waarin de rol van de vrouw in de volgende hoofdstukken zal worden behandeld en de kapstok waaraan deze rol wordt opgehangen. Het is daarom van belang om in het algemeen te beschrijven hoe deze fases verliepen en welke vorm de strijd aannam.

Daarnaast is het van belang om kort te schetsen hoe de vrouw voor de aanvang van de oorlog in de samenleving stond. Het tweede hoofdstuk behandelt dan ook de positie van de vrouw in Zuid-Afrika aan het begin van de oorlog. Allereerst wordt een schets gegeven van de levensomstandigheden waarmee deze vrouwen te maken hadden. Hoe zag de samenleving

---

⁴ Spies, 'Women and the War', 161

⁵ E. Jansen en W. Jonckheere, *Boer en Brit: Ooggetuige en schrijvers over de Anglo-Boereoorlog in Zuid-Afrika* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2001). 20

eruit in het Zuid-Afrika van de negentiende eeuw? En wat waren de omstandigheden waarin de bevolking leefde voor aanvang van de oorlog? Op deze manier krijgt de lezer een beeld van de samenleving waarin deze vrouwen leefden en hoe deze samenleving van invloed was op hun leefwijze. Daarna wordt ingegaan op de verschillende groepen vrouwen die zich bij aanvang van de oorlog hadden gevormd en zich tijdens de oorlog verder zouden ontwikkelen. Tot slot wordt in dit hoofdstuk nog ingegaan op de positie van de vrouw in het gezin en de verschillen en overeenkomsten met vrouwen in het Victoriaanse Groot-Brittannië.

De hoofdstukken die hierna volgen zullen de rol van de vrouw, aan de hand van zowel primaire als secundaire bronnen, analyseren per fase van de oorlog. Deze rol zal worden belicht vanuit verschillende oogpunten. De Boerenvrouwen zelf komen aan het woord maar ook de Boerencommando en Britse soldaten en schrijvers hebben geschreven over de rol van de vrouw.

Hoofdstuk drie gaat in op de rol van de vrouw tijdens de eerste fase van de oorlog. In dit hoofdstuk wordt eerst geschetst wat voor soort vrouwen een rol speelden tijdens de oorlog. Waren dit enkel de vrouwen uit de elite of kwamen vrouwen uit de andere klassen ook in actie? Daarna worden de vrouwen opgedeeld in diegene die thuis achterbleven en de vrouwen die hun mannen achterna reisden naar het front. Hoe stonden zij in het conflict en wat deden zij om hun mannen bij te staan in de strijd? Deze vraag wordt voor respectievelijk de achterblijvers en de vrouwen aan het front beantwoord.

De tweede fase van de oorlog wordt besproken in hoofdstuk 4. In deze fase verschijnen Roberts en Kitchener op het strijdtoneel. Met hen veranderde het beleid van het Britse leger in Zuid-Afrika. Wat had dit voor gevolgen voor de vrouw? En hoe reageerde zij op de acties van Roberts? Deze vragen worden beantwoord nadat het beleid dat Roberts en Kitchener gingen voeren nader toegelicht is.

In het laatste hoofdstuk zal ook de laatste fase van de oorlog worden besproken gezien door de ogen van de vrouw. Hierin komen de concentratiekampen aan bod, worden de verhoudingen tussen de verschillende groepen vrouwen besproken en wordt behandeld welke rol zij hebben gespeeld in de vredesonderhandelingen.

In de conclusie zal tot slot een antwoord gegeven worden op de hoofdvraag en de ontwikkeling van de rol van de vrouw tijdens de oorlog nog kort worden geschetst.

Hoofdstuk 1 De Anglo-Boerenoorlog

De Anglo-Boerenoorlog was een conflict tussen Groot-Brittannië en de Boerenrepublieken Transvaal en Oranje Vrijstaat in Zuid-Afrika. Deze imperialistische strijd die van 1899 tot 1902 plaatsvond vormt de achtergrond van deze scriptie. De oorlog kan opgedeeld worden in drie verschillende fases. In de eerste fase behaalden de Boeren verschillende successen door de aanval te kiezen tegen de nog niet volledig gemobiliseerde Britten. De steden, Mafeking, Ladysmith en Kimberly in Bechuanaland, Natal en de Kaapkolonie werden met succes belegerd.⁶

In de tweede fase hadden de Britten hun leger in Zuid-Afrika inmiddels uitgebreid en onder leiding van Lord Roberts werden er in 1900 nieuwe offensieven ondernomen. Dit keer wisten de Britten de Boeren in veldslagen wel te verslaan. De Boeren werden uit Natal en de Kaapkolonie verdreven, waarop de Britten de Republieken binnentrokken. In Juni 1900 werd de hoofdstad van Transvaal, Pretoria, ingenomen door Lord Roberts en in september werd Transvaal ingelijfd in het Britse rijk onder de naam Transvaal-kolonie.⁷

De laatste fase van de oorlog ontpopte zich als een guerrilla oorlog. De Boeren stapten over op een 'Hit and Run' tactiek nadat Lord Roberts de annexatie van Transvaal en Oranje Vrijstaat had geclaimd. Deze verandering in tactiek van de Boeren had ertoe geleid dat de oorlog verhardde en de Britten harde maatregelen namen tegen deze, volgens hen, ongeciviliseerde manier van oorlog voeren.⁸ Roberts begon met het toepassen van de tactiek van verbrande aarde, het vernietigen van de Boeren landerijen en onder zijn opvolger, Lord Kitchener, werden burgers steeds systematischer in concentratiekampen gevangen gezet. Deze periode duurde voort tot mei 1902 toen in Pretoria op 31 mei de vrede van Vereeniging werd getekend, na onderhandelingen in Vereeniging.⁹

In dit hoofdstuk zullen de belangrijkste gebeurtenissen tijdens de verschillende fases van de oorlog uiteengezet worden.

Boeren successen Oktober 1899 – Februari 1900.

De oorlog leek op voorhand al in het nadeel van de Boeren beslist te zijn. Het machtige rijk der Britten zou de kleine Boerenrepublieken in een mum van tijd onder hun gezag hebben. Toch hadden de kleine republieken het Britse leger een kleine drie jaar weten bezig te houden,

---

⁶ B. Nasson, *The War for South Africa: The Anglo-Boer War 1899-1902* (Kaapstad 2010) 29

⁷ Nasson, *The War for South Africa*, 211

⁸ H.L. Wesseling, *Verdeel en Heers. De deling van Afrika 1880-1914* (Amsterdam 1991) 406

⁹ Nasson, *The War for South Africa*, 213

alvorens de vrede werd ondertekend. Het Boerenleger werd door de opperbevelhebbers van de Britten in eerste instantie zwaar onderschat.¹⁰

Joseph Chamberlain, de minister van koloniën, en Alfred Milner, de door Chamberlain aangestelde hoogcommissaris van Zuid-Afrika, stuurden in 1899 aan op een oorlog om de nog steeds onafhankelijke republieken in te lijven bij het Britse rijk. De presidenten Steyn en Kruger van respectievelijk Oranje Vrijstaat en Transvaal wilden op een samenwerking met Groot-Brittannië aansturen waarbij beide republieken onafhankelijk konden blijven. De eisen die Chamberlain en Milner stelden aan een dergelijke samenwerking waren echter zo groot dat Steyn en Kruger geen andere keus hadden dan het stellen van een ultimatum aan de Britten. Kruger eiste terugtrekking en ontbinding van de Britse troepen die zich aan de grenzen van de republiek aan het verzamelen waren. Chamberlain en Milner, die de Boeren nu precies in de positie hadden gedwongen die ze wilden, verklaarden de eisen die Kruger stelde onbespreekbaar.¹¹

Op 11 oktober 1899 verklaarden Transvaal en Oranje Vrijstaat daarop de oorlog aan het machtige Britse rijk. De Boeren commando's vielen Natal en de Kaapkolonie binnen en openden de aanval op de Britten. Met succes werden op drie fronten de Engelse soldaten teruggedrongen. Een onverwachte wending voor de Engelse legerleiding, maar niet zo onverwacht wanneer naar de laksheid gekeken wordt waarmee de Britten de strijd in gingen.¹²

Milner beschikte in oktober 1899 met moeite over een 10.000 koppen tellend leger dat vanuit alle windstreken van het Britse rijk bijeen geschraapt moest worden. De officieren in het leger waren niet op een moderne oorlog voorbereid waarin beide partijen elkaar te lijf gingen met moderne wapens. Bovendien namen de Engelse beroepssoldaten de Boeren 'amateurs' niet serieus. Het machtige Britse leger moest deze opstandige inlanders laten zien wie er de baas was in Zuid-Afrika.¹³

In het begin van de strijd hadden de Boeren echter een numeriek overtal in troepen en bleek dat het Engelse leger nauwelijks voorbereid was op een oorlog met een geciviliseerde bevolking. De Britten onderschatten de kracht van het Boerenleger en dachten een zelfde koloniale oorlog tegemoet te gaan als tegen Afrikanen en Aziaten in de andere koloniën van het Britse rijk.¹⁴ De Boeren waren echter tot de tanden toe bewapend en elke soldaat had ook nog eens de beschikking over een paard. Deze bereden infanteristen waren geen

---

¹⁰ D. Omissi en A. S. Thompson (ed.), *The impact of the South African War* (New York 2002) 8

¹¹ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 398

¹² Omissi en Thompson (ed.), *The impact of the South African War*, 13

¹³ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 399

¹⁴ *Ibidem*, 400

beroepssoldaten, maar hadden veel ervaring met gevechten tegen inheemse stammen. Aan organisatie ontbrak het echter. De rangen binnen het commandoleger waren gebaseerd op gelijkheid. Leaders werden democratisch gekozen. Daardoor waren niet de sterkste leaders aan de macht, maar voerden de meest populaire mannen het bevel.¹⁵ Ondanks dat de Boeren aan het begin van de oorlog over 55.000 man beschikten en gedurende de oorlog zelfs over het dubbele aantal beschikten, werden deze troepen nooit allemaal tegelijk ingezet. Het gewone leven ging namelijk gewoon door en de Boer vond zijn eigen land belangrijker dan de strijd tegen de Engelsen.¹⁶

De tactiek van de Boeren door eerst het offensief te kiezen om zo de strategische plaatsen, van waaruit de Britse tegenaanvallen gemakkelijk konden worden verdedigd, in te nemen had succes. Door misstappen van de Engelse legerleiding ter plaatse werden de nederlagen ingeleid. Een direct bevel van de top om niet ten noorden van de rivier de Tugela te gaan werd genegeerd door generaal Buller. Buller probeerde zijn fout nog te herstellen maar vond in de commando's telkens zijn meerdere. Op drie fronten wisten de Boeren de Engelsen te verslaan en de steden Mafeking, Kimberley en Ladysmith te belegeren.¹⁷

De Boeren maakten echter een inschattingsfout. Zij hadden gehoopt dat de Britten door de nederlagen tot bezinning zouden komen en de vredesonderhandelingen voor een onafhankelijk Oranje Vrijstaat en Transvaal spoedig zouden worden geopend. Daardoor zette het leger niet door totdat zij de havens in handen had. Dit gaf de Britten de tijd om te reorganiseren en dat benadeelde de positie van de Boeren.¹⁸

De Ommekeer Februari 1900 - september 1900

Met de komst van Lord Roberts in Zuid-Afrika werden de verliezen van de Boeren ingeleid. Roberts verving Buller en moest de fouten die Buller had veroorzaakt zien goed te maken. Hij werd daarin bijgestaan door Lord Kitchener. Kitchener en Roberts zetten een systematisch plan op waarbij vanuit Kaapstad eerst de steden Kimberley en Mafeking werden ontzet zodat de spoorlijnen in handen van de Britten kwamen. Van daaruit konden Bloemfontein en Pretoria vervolgens bedreigd worden. Ook Ladysmith moest worden ontzet. De Boeren gaven zich echter niet zomaar gewonnen en het duurde nog tot 3 september 1900 voordat beide republieken onder Engels gezag stonden.¹⁹

---

¹⁵ Judd en Surridge, *The Boer War*, 50

¹⁶ Ibidem, 53

¹⁷ Nasson, *The War for South Africa*, 101

¹⁸ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 403

¹⁹ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 404

De Boerengeneraals Joubert en Cronje moesten het Britse leger tegenhouden en de belegeringen op respectievelijk Ladysmith en Mafeking weten vol te houden. Maar de commando's waren niet opgewassen tegen het inmiddels versterkte leger van de Britten. Onder de georganiseerde leiding van Roberts wisten de Britten de Boeren in directe veldslagen te verslaan. Kimberley werd op 15 februari bevrijd, waarbij de belangrijke diamantmijnen opnieuw in de handen van de Britten waren gevallen.²⁰ De weg naar Mafeking en de verovering van Oranje Vrijstaat lag zo open. Tijdens de slag bij Magersfontein werd het leger van Cronje gedwongen zich terug te trekken. Roberts ging achter het vluchtende leger aan en wist ze bij Paardeberg in te sluiten. Na bombardementen en een gebrek aan materiaal om de strijd voort te zetten, werden generaal Piet Cronje en 4000 commando's gedwongen zich over te geven. De slag bij Paardeberg was geslecht en leidde voor de Boeren het einde van hun onafhankelijke republieken in.²¹ Ook Ladysmith viel kort daarna in handen van de Britten. Joubert werd verslagen en op 28 februari was ook Ladysmith in handen van de Britten. Het Britse leger trok nu vanaf twee kanten tegen de Boerenrepublieken op.²²

Bloemfontein, de hoofdstad van Oranje Vrijstaat, werd op 13 maart ingenomen en begin mei trok Roberts al over de grenzen van Transvaal in de richting van Mafeking. Ondanks tegenslagen onderweg, zoals een buiktyfus epidemie en de haperende aanvoer van materiaal voor het leger²³, wist Roberts op 13 mei Mafeking te bevrijden. De bevrijding van Mafeking leidde tot massale vreugde onder de Britse bevolking die dacht dat met de bevrijding van Mafeking het einde van de oorlog in zicht was.²⁴ Roberts zette zijn overwinningstocht door en wist op 31 mei Johannesburg in te nemen en trok op 3 juni Pretoria binnen. Het Boerenleger wist geen weerstand meer te bieden waardoor Roberts zonder overwinning Johannesburg en Pretoria wist te bezetten.²⁵

Waar eerder al Oranje Vrijstaat op 24 mei werd omgedoopt tot Oranjerivier-kolonie, werd op 3 september Transvaal omgevormd tot Transvaal-kolonie. Beide Boerenrepublieken stonden toen onder het gezag van de Britten. Hierover was echter geen overleg gepleegd met de Boeren leiders. In het Boerenkamp stonden nieuwe leiders op die tegen de Engelsen bleven vechten en daarmee de annexatie van de republieken niet erkenden. De generaals Botha,

---

²⁰ J.H. Breytenbach, *Die Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, 6 vols, (Pretoria: Die Staatsdrukker 1978-1996). vol. 4 224

²¹ Nasson, *The War for South Africa*, 178

²² Ibidem, 168

²³ Ibidem, 188

²⁴ P.M. Krebs, *Gender, Race, and the Writing of Empire. Public Discourse and the Boer War*, (Cambridge: University Press 1999). 8

²⁵ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 405

Smuts en De Wet stapten over op een andere tactiek. Zij voerden verrassingsaanvallen uit op de aanvoerlijnen en communicatielijnen van het Britse leger in Natal en de Kaapkolonie.²⁶

Waar de Engelsen dachten dat de oorlog voorbij was begon juist de langste en meest gruwelijke fase van de Anglo-Boerenoorlog: de guerrilla-fase.

De Guerrilla-fase september 1900 – mei 1902.

Nadat Transvaal was ingelijfd bij het Britse rijk vluchtte Kruger naar Europa in een poging daar steun te verwerven onder de landen die de Boeren gunstig gezind waren. Deze actie was typerend voor de republiek Transvaal. Daar waar zij in het begin het initiatief namen lieten de bevelhebbers van Transvaal het nu afweten. Zij waren juist de eerste die wilden beginnen met vredesonderhandelingen. De bevelhebbers van Oranje Vrijstaat ontpopten zich als echte bittereinders. Zij zouden strijden tot het bittere eind om de onafhankelijkheid te behouden. Het vertrek van Kruger vonden ze dan ook erg laf.²⁷ Toch waren er nog generaals in Transvaal die de strijd niet opgaven. Botha en Smuts gingen samen met Vrijstaters De la Rey en De Wet opnieuw de strijd aan met de Britten.²⁸

Tijdens deze fase verhardde de strijd in Zuid-Afrika. Er was niet langer sprake van een beschaafde oorlog. De Boeren gingen over op guerrilla tactieken en wisten, door snel toe te slaan met kleine eenheden, uit de handen van de Britten te blijven. Vooral Christiaan de Wet was een doorn in het oog van de Britse leger leiding. Tussen 1900 en 1902 werden meerdere jachten georganiseerd om de generaal op te sporen en gevangen te nemen. De Wet wist echter iedere keer te ontkomen.²⁹

Kitchener en Roberts verafschuwden deze manier van vechten en beweerden dat de Boeren hun ware ongeciviliseerde aard nu lieten zien. Onder Roberts werden er maatregelen genomen om de mentaliteit van de Boeren te breken. Hij introduceerde de tactiek van verschroeide aarde. Om een guerrilla tactiek tegen te gaan was Roberts van mening dat je daarbij de gehele bevolking moest aanpakken. Elke boerderij in het veld kon een potentiële schuilplaats en bevoorradingspost voor de Boerencommando's zijn. Zo werden de families van de Boeren hard aangepakt. Steeds vaker werden gezinnen verdreven van hun land, hun boerderijen verbrand en hun vee gedood. Niets mocht er in het veld achterblijven wat De Wet en zijn manschappen konden gebruiken. Daarnaast richtte Roberts vluchtelingenkampen op

---

²⁶ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 406

²⁷ Breytenbach, *Die Geskiedenis*, vol. 5 553

²⁸ Ibidem, 556

²⁹ L. Penning, *De Oorlog in Zuid-Afrika. De Strijd tussen Engeland en de verbonden Boeren-Republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat in zijn verloop geschetst.* (Rotterdam 1899-1903) deel 3, 911

waar de op de vlucht geslagen Boerengezinnen terecht konden. Wat als vluchtelingenkampen begon werden onder Kitchener al snel concentratiekampen.³⁰

Kitchener nam het bevel van Roberts over op 28 november 1900 en richtte meteen overal in het land blokhuisen en prikkeldraadversperringen op. Deze versterkte linies moesten de Boerenguerrilla's beperken in bewegingsruimte, zodat ze in het nauw gedreven werden.³¹ Daarnaast probeerde hij Boeren die de oorlog niet meer zagen zitten over te halen zich bij het Britse leger aan te sluiten. Deze joiners waren een aanwinst voor Kitchener, omdat zij wisten hoe de nog vechtende Boeren opereerden en bovendien de omgeving waarin de strijd plaatsvond goed kenden.³² De kampen die Roberts had opgericht werden onder Kitchener een stuk groter. Hij ging namelijk systematisch de gezinnen van Boeren oppakken en in concentratiekampen stoppen. In vierenvestig concentratiekampen voor blanken (zwarten werden in aparte kampen opgesloten) werden ongeveer 120.000 vrouwen en kinderen opgesloten.³³

De tactiek die Kitchener gebruikte maakte hem niet populair in Europa en zelfs in zijn thuisland ontstond kritiek op de methodes van het Britse leger. De concentratiekampen werden niet goed onderhouden en vele vrouwen en kinderen vonden de dood door ziektes en hongersnood. In de laatste maanden van 1901 bereikte dit cijfer een dieptepunt toen één op de tien inwoners overleed.³⁴ Het slechte nieuws bereikte het vaste land van Europa en het thuisland. Een rapport van Emily Hobhouse dat in de Manchester Guardian verscheen zorgde voor zoveel ophef dat de Britse regering maatregelen nam. De kampen kwamen onder burgerlijk bestuur en er werden campagnes gevoerd om zo snel mogelijk een einde te maken aan de oorlog.³⁵

Vrede van Vereeniging mei 1902.

De vele doden in de concentratiekampen hadden er toe geleid dat de Boeren toch in hun vasthoudendheid werden aangetast. De familie en het voortbestaan van hun volk was het allerbelangrijkste voor de commando's. De dood van hun families in de concentratiekampen bracht dat voortbestaan volgens de commando's in gevaar. Daarnaast hadden de vele hensoppers, dit waren de Boeren die de strijd opgaven en liever terugkeerden naar hun boerderij, ervoor gezorgd dat het leger enorm was geslonken. Ook joiners en inheemse

---

³⁰ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 407

³¹ Nasson, *The War for South Africa*, 231

³² Ibidem, 235

³³ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 407

³⁴ Nasson, *The War for South Africa*, 244

³⁵ Ibidem, 244-245

stammen, die de Britten gunstig gezind waren, brachten de rondzwerfende families in gevaar.³⁶

In mei werd dan ook gestart met onderhandelingen in Vereeniging. De belangrijkste generaals van de Boeren waren daarbij aanwezig. Botha, Smuts, De la Rey en De Wet gingen met elkaar en andere afgevaardigden rond de tafel. De Britten hadden de Boeren nu precies waar ze hen hebben wilden. De primaire eis was dat de onafhankelijkheid van de Boerenrepublieken moest worden opgegeven, over de verdere invulling van de vrede kon onderhandeld worden. De Boeren gingen snel akkoord en het vredesverdrag werd op 31 mei 1902 getekend in Pretoria. Transvaal en Oranje Vrijstaat waren niet langer onafhankelijk, wel werd beloofd dat zij zo snel mogelijk een eigen regering konden vormen naar voorbeeld van Kaapkolonie en Natal. Nederlands bleef een officiële taal naast het Engels en Engeland zou de republieken financieel steunen in de wederopbouw.³⁷

Een slepend conflict kwam zo tot een einde met een verwachte overwinnaar, maar na een onverwacht lange duur. Een ‘gentlemen’s war’ was de Anglo-Boerenoorlog niet, maar deze oorlog was wel de eerste moderne oorlog en een voorbode voor de eerste helft van de twintigste eeuw waarin het ene conflict het andere opvolgde en het huidige wereldbeeld werd gevormd.

---

³⁶ A.W.G. Raath en R.M. Louw, *Vroueleed : die lotgevalle van die vroue en kinders buite die konsentrasiekampe, 1899-1902*, (Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke 1993) 52-53

³⁷ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 408

Hoofdstuk 2 De Vrouw in Zuid-Afrika.

Voordat de rol van de vrouw in de Anglo-Boerenoorlog besproken kan worden, moet er eerst gekeken worden naar de positie van de vrouw in de samenleving van Zuid-Afrika. Daarvoor zal in dit hoofdstuk een beeld geschetst worden van de levensomstandigheden in het Zuid-Afrika van de negentiende eeuw.

De Boerenvrouw bestond niet uit een eenduidige groep vrouwen. Voor aanvang van de oorlog zijn er al verschillende groepen vrouwen aan te duiden in de samenleving. Tijdens de oorlog zouden deze groepen zich nog duidelijker tegenover elkaar afzetten. In dit hoofdstuk wordt kort besproken hoe deze groepen eruit zagen aan het begin van de oorlog.

Over de positie van de vrouw, aan het eind van de negentiende eeuw, werd in Europa niet hetzelfde gedacht als in Zuid-Afrika. Er zijn zowel verschillen als overeenkomsten aan te duiden, deze zullen in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk worden behandeld.

Zuid-Afrika in de negentiende eeuw.

Zuid-Afrika was in vergelijking met de staten in Europa enorm achtergesteld. Kolonisten van verschillende achtergronden bouwden een overwegend agrarische samenleving op, waarin de steden niet veel meer voorstelden dan dorpen. Pas met de vondst van goud in Witwatersrand en de diamanten mijnen in Kimberley groeide de welvaart en daarmee ook de steden. Zo konden er verbeteringen doorgevoerd worden, zoals straatverlichting, riolering en elektriciteit. Dit gold echter alleen voor de stedelijke gebieden.³⁸

Op het platteland, waar de meeste Boeren woonden, bestonden dergelijke voorzieningen niet. Gezinnen waren afhankelijk van regenwatertonnen om hen van water te voorzien, riolering was er niet. Ook straatverlichting was er nauwelijks en elektriciteit was er al helemaal niet. Om het huis te verlichten werden kaarsen en olielampen gebruikt.³⁹

Aan goede infrastructuur was ook gebrek. Zelfs in de steden was er nauwelijks sprake van verharde wegen, om van de staat van de wegen buiten de steden nog maar te zwijgen. In het regenseizoen waren deze wegen nauwelijks begaanbaar en veranderde de paden in kleine modderivieren.⁴⁰ Tegen het eind van de negentiende eeuw werden er wel spoorlijnen aangelegd die het noorden met het zuiden en de havens in het oosten, zoals Delegoa Bay, met de steden in het midden van het land, zoals Pretoria, verbonden. Deze spoorlijnen werden erg belangrijk voor de aanvoer van goederen, troepen, gevangenen en wapens tijdens de Anglo-

---

³⁸ G. E. Wright, *A Boer on Boer Designs. Letters from "P.S," a Cape-Dutch Correspondent*, (London 1899). 4

³⁹ Wright, *A Boer on Boer Designs*, 7

⁴⁰ Nasson, *The War for South Africa*, 23-24

Boerenoorlog. Ook werden er telegrafische verbindingen aangelegd tussen Natal en Kaapstad.⁴¹

In de Boerenrepublieken was weinig sprake van educatie, in ieder geval niet naar Europese maatstaven. Het onderwijs vond erg primitief plaats. Er waren nauwelijks voorzieningen, waardoor er een grote mate van ongeletterdheid heerste tijdens een groot deel van de negentiende eeuw. Met de stijgende welvaart aan het einde van de negentiende eeuw kwamen er verbeteringen op het gebied van onderwijs. De gezinnen die het zich financieel konden permitteren stuurden hun dochters naar “ladies’ academies”. Daar kregen de jonge vrouwen les in het maken van kleding, muziek, tekenen en grammatica.⁴² Dit gold wederom alleen voor de stedelijke gebieden. Op het platteland waren er nog steeds nauwelijks voorzieningen. Scholen bestonden vaak uit één kleine ruimte en hadden geen vaste leerkrachten. In Oranje Vrijstaat trokken rondreizende leraren door het land om jonge vrouwen en mannen te leren lezen.⁴³ Aan leergierigheid ontbrak het niet, waardoor deze rondreizende leraren vaak genoeg werk hadden. Om tot de kerk toegelaten te worden moesten de Boeren namelijk aantonen dat zij de Bijbel konden lezen. Het geloof speelde een erg belangrijke rol in het leven van een Boerenfamilie. Daardoor was het leren lezen één van de grootste prioriteiten in het leven van een Boer. De Bijbel en het calvinistische geloof waren heilig voor een gezin.⁴⁴

De meeste Boeren leefden als landbewerker op het platteland en waren in het bezit van een kleine boerderij. De grond die zij in bezit hadden was heilig en zouden zij tot de dood erop volgde verdedigen. Het leven op een boerderij was zwaar, gezinnen werden constant geconfronteerd met het harde leven op het platteland. Zij kregen te maken met droogte, arbeidstekorten en ziektes onder het vee. Ook de methodes waarmee de Afrikaners het land bewerkten waren ouderwets en achterhaald, wat de productie niet ten goede kwam. Zoals besproken, waren de wegen vaak onbegaanbaar en dat maakte het moeilijk om producten van de boerderij naar de marktplaats te krijgen.⁴⁵

Zoals ook in zoveel andere landen verschilde het leven op het platteland enorm van het leven in de steden. Naarmate het einde van de negentiende eeuw naderde groeide de steden in Zuid-Afrika enorm. De toenemende welvaart zorgde ervoor dat er meer aandacht voor het

---

⁴¹ Nasson, *The War for South Africa*, 62

⁴² H.M. Ross, *A Woman's World at a time of War: An Analysis of Selected Women's Diaries during the Anglo-Boer War 1899-1902* (Stellenbosch 2006) 20

⁴³ Wright, *A Boer on Boer Designs*, 13

⁴⁴ Ibidem, 10

⁴⁵ Ross, *A Woman's World*, 21

westen kwam. Dit kwam mede door de stroom buitenlanders, door de Afrikaners ook uitlanders genoemd, die naar de steden trokken toen er diamanten en goud in het land werd aangetroffen. Maar ook gezinnen die geen grond hadden, of de grond die ze hadden niet meer konden onderhouden, trokken naar de stad.⁴⁶

Op entertainment gebied werden er bioscopen en theaters gebouwd, steden kregen een waar uitgaansleven. Op het platteland was dit anders geregeld, daar voerde religie de boventoon en waren familie en vrienden erg belangrijk. De gang naar de kerk stond centraal in het leven van de Boerenfamilie. De gezinnen vermaakten zich daarnaast door samen te zingen, te picknicken en verhalen te vertellen. Erg populair was het zingen rond de piano.⁴⁷

De verschillen tussen vrouwen op het platteland en vrouwen in de stad geven aan dat er niet één groep Boerenvrouwen aan te duiden is. Al voor de oorlog uitbrak waren de vrouwen verdeeld. Tijdens de oorlog zouden deze verschillen alleen maar duidelijker worden. In de volgende paragraaf zullen de verschillende groepen kort worden toegelicht.

Bittereinders, Hensoppers en Joiners

De Boeren kenden veel verschillende culturele achtergronden, zij waren de afstammelingen van Nederlandse, Vlaamse en Duitse kolonisten. Deze mengelmoes had tot gevolg dat de Boeren geen hechte eenheid vormden en elk gezin op zichzelf stond, met als belangrijkste doel overleven en de grond, die in bezit was, behouden en beschermen.⁴⁸

Zoals eerder al gezegd speelde religie een grote rol. De Afrikaners werden enorm beïnvloed door de Franse Hugenoten die er veel calvinistische ideeën op na hielden. Het calvinisme werd de eerste geloofsovertuiging van de Boeren en stelde de vrijheid, die de families hadden, hoog in het vaandel. Ook werden raciale ideeën vanuit het westen overgenomen door de Boeren. Zij zagen zichzelf als een puur en uitverkoren volk dat recht had op een eigen vrije staat op een zwart continent. De zwarte bevolking zagen zij als inferieur en ook van de uitlanders, hoewel dit vaak westerlingen waren, moesten zij niets weten.⁴⁹ De Boeren werden ook wel bestempeld als een volk van het Boek en het geweer. Het vertrouwen in het Boek en de kundigheid met het geweer hadden de Boeren door de wildernis van Zuid-Afrika geholpen. Het geloof was dan ook de stimulans die de Boeren bijeenhield in hun strijd tegen de Britten.⁵⁰

⁴⁶ Nasson, *The War for South Africa*, 47-49

⁴⁷ Ross, *A Woman's World*, 22

⁴⁸ Ibidem, 23

⁴⁹ Judd en Surridge, *The Boer War*, 18

⁵⁰ J.M. Wasserman, *Natal Afrikaner Women and the Anglo-Boer War* (University of Pretoria 2005) 334

Naarmate de welvaart toenam aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden er ook verschillende klassen in de Boerensamenleving. De elite hield zich vooral op in de stad. Uit deze groep kwamen vaak families die de Britten gunstig gezind waren en liever vrede zagen dan oorlog. Maar deze groep bracht ook generaals van de Boeren voort, waaronder Joubert en De la Rey.⁵¹ De middenklasse werd gevormd door de grote groep Boeren die grond bezaten op het platteland. Veel van deze families, gesterkt door hun geloof, wilden strijden tot het bittere eind en werden daarom ook bittereinders genoemd.⁵² De laagste klasse was die van de bywoners. Zij werden zo genoemd omdat zij geen grond bezaten en als arme blanke boeren in loondienst op een boerderij moesten werken. In de ogen van de andere twee klassen waren deze boeren de naam Boer niet waard en werden ze beschuldigd van het stelen en vernielen van eigendommen en onzedelijk gedrag tegenover vrouwen. Bywoners stonden in de samenleving nog net boven de zwarte bevolking welke nog meer afschuw en beschuldigingen moest verduren van de blanke Boeren. Omdat de bywoners geen grond bezaten werd een groot deel van deze groep tijdens de oorlog hemsopper of joiner.⁵³

In deze omgeving brak de oorlog uit en raakten vrouwen ongewild betrokken bij de oorlog. Zij namen daarin verschillende rollen aan en bleven allerm minst passief aan de zijlijn toekijken. Vrouwen streden voor verbetering van de levensomstandigheden in de concentratiekampen, zij verzorgden gewonden en hebben zich ingezet voor vrede. Dit waren vaak de vrouwen die in de steden hadden geleefd of nog steeds leefden en een pro Britse houding hadden aangenomen. Zij vochten niet tegen hun landgenoten maar streden wel voor een zo spoedig mogelijk einde van de oorlog.⁵⁴

Andere vrouwen, de bittereinders, stuurden hun mannen en kinderen juist naar het front toe, terwijl zij zelf de grootste ontberingen moesten doorstaan. Van hun land verjaagd bleven zij hun mannen en kinderen aanmoedigen door te vechten voor de vrijheid van hun staat, omdat dat God's Wil was voor Zijn volk.⁵⁵

Niet alle vrouwen kozen dus voor dezelfde zaak. Er waren verschillen in waar hun loyaliteit lag, maar er was zeker geen sprake van een passieve rol tijdens de oorlog. De rol die vrouwen aannamen veranderde wel naarmate de oorlog voortduurde. Veel vrouwen zagen na al het leed waarvan zij getuigen waren liever een einde aan de oorlog en kozen ervoor om de

---

⁵¹ Spies, 'Women and the War', 162

⁵² Ibidem, 163

⁵³ Nasson, *The War for South Africa*, 85

⁵⁴ A. Grundlingh, *The dynamics of treason: Boer collaboration in the South African War of 1899-1902*. (Protea Book House: Pretoria 2006). 16

⁵⁵ Spies, 'Women and the War', 164

strijd op te geven. Zij werden hensoppers genoemd. Niet alleen het leed was een reden om te stoppen met vechten, maar de boerderij en het land moesten onderhouden worden en dat was voor sommige Boeren belangrijker dan de strijd tegen de Engelsen.⁵⁶ Ook waren er vrouwen en gezinnen die zich aansloten bij de Britten en het tegen hun landgenoten opnamen of de vrouwen in de concentratiekampen moesten begeleiden. Deze joiners vormden een grote bedreiging voor de Boerenzaak en hadden de overwinning van de Britten wellicht bespoedigd.⁵⁷

In de volgende hoofdstukken zal de veranderende rol van de Boerenvrouw nader toegelicht worden. Nu wordt eerst gekeken naar de positie van de vrouw in de Victoriaanse samenleving en die in de Zuid-Afrikaanse gemeenschap.

De positie van de vrouw

In de Victoriaanse gemeenschap had de vrouw weinig tot niets te zeggen. Mannen werden superieur gevonden en de vrouw bezette een mindere plek in de samenleving. Zij werden uitgesloten van het publieke leven. De vrouw hoorde thuis te blijven en het huishouden op zich te nemen. De vrouw moest voor het nageslacht zorgen en in die rol was zij fundamenteel voor het voortbestaan van de samenleving. Met het politieke leven van hun mannen hadden Victoriaanse vrouwen echter niets te maken.⁵⁸

De positie van de vrouw in de Boeren gemeenschap verschilde op verschillende punten met die van de Victoriaanse. Net als in de Britse samenleving stond de man als patriarch met het meeste gezag aan het hoofd van het gezin, maar de vrouw werd niet uitgesloten van de samenleving. De vrouw was juist de persoon die de hardheid van het plattelandsleven verzachtte, een toonaangevende rol speelde in de opvoeding van de kinderen en haar man in politieke kwesties en crisis, vaak beslissend, beïnvloedde. Daar waar de man binnen het gezin de patriarch was, was de vrouw beslist de steunpilaar van het gezin.⁵⁹ Het was de vrouw die aan tradities vasthield en de man en haar kinderen op het juiste pad hield. De belangrijkste leidraad daarin was het geloof en de Bijbel. Voor zowel de man als de vrouw waren de godsdienst en hun vrijheid het belangrijkste binnen de samenleving.⁶⁰

---

⁵⁶ Grundlingh, *The dynamics of treason*, 11

⁵⁷ Ibidem, 11

⁵⁸ Spies, 'Women and the War', 170

⁵⁹ J. Ploeger, *Die Lotgevallen van die Burgerlike Bevolking Gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, vol. 5 (Pretoria: Staatsargiefdenis 1990). 40:2

⁶⁰ Ploeger, *Die Lotgevallen*, 40:2

Hoofdstuk 3 Fanatieke steun voor de Boerencommando's. Okt. 1899-Feb. 1900

In de komende drie hoofdstukken zal de rol van de vrouw tijdens de Anglo-Boerenoorlog uiteen worden gezet aan de hand van de verschillende fases die de oorlog heeft gekend. Zoals in het eerste hoofdstuk besproken is bestond de oorlog uit drie fases. In dit hoofdstuk zal de eerste fase van de strijd besproken worden.

De beginfase, waarin de Boeren de Engelsen in een aantal veldslagen wisten te verslaan, werd gekenmerkt door bezette steden en uitblijvende beslissingen. De Boeren waren in het voordeel doordat de Engelsen nog op versterkingen moesten wachten, maar lieten het na om de Engelsen een definitieve klap toe te dienen. In deze fase mengden de vrouwen zich ook in de strijd, al dan niet op een actieve manier. Dit hoofdstuk behandelt de verschillende rollen die vrouwen op zich namen van oktober 1899 tot februari 1900.

Vrouwelijke Elite?

Tot aan de Anglo-Boerenoorlog werd er door vrouwen weinig geschreven in dagboeken. De meeste bronnen uit die tijd zijn door mannen opgetekend. Dat had niet direct te maken met de positie van de vrouw in de samenleving, hoewel die, zoals in hoofdstuk twee besproken, inferieur was aan de man. Door gebrek aan onderwijs voor vrouwen waren zij in die tijd minder geletterd dan mannen en werd er dus door mannen meer geschreven dan door vrouwen.⁶¹

Aan het eind van de negentiende eeuw nam de welvaart toe en leerden veel vrouwen schrijven, waarna zij de dagelijkse gebeurtenissen gingen optekenen. Niet alle vrouwen lieten een stuk geschiedenis na. De meeste bronnen die bewaard zijn gebleven waren geschreven door vrouwen uit de bovenlaag van de samenleving. De vrouwen van de Boerengeneraals Joubert en Cronje waren hun mannen achterna gereisd naar het front en hadden van al hun ontberingen en gebeurtenissen een dagboek bijgehouden.⁶² Deze bronnen geven een directe inzicht in de mate van invloed die vrouwen op hun mannen hadden, hoe zij de oorlog beleefden en in welke mate zij deze beïnvloedde.

Er zijn maar weinig bronnen van vrouwen uit het gewone volk bewaard gebleven. Eén van die bronnen is het dagboek van Sarah Raal. Zij schreef hoe zij op de vlucht gedreven door de Engelsen naar het front trok met haar broers en daar de wapens opnam om mee te strijden

---

⁶¹ Jansen en Jonckheere, *Boer en Brit*, 19

⁶² E.J.J. Truter, 'Die rol van die vrou in die voortsetting van die Anglo-Boereoorlog met spesiale verwysing na die Oranje-Vrystaat', In: *Joernaal vir eietydse geskiedenis*; vol. 25 (2000), afl. 2 (Des.), pag. 197-211. 198

tegen de vijand.⁶³ Later in dit hoofdstuk zal uitgebreid stil worden gestaan bij haar avonturen. Johanna Brandt van Warmelo geeft ook een interessante inkijk in het leven van een vrouwelijke spion. Haar boek *'Die Kappie Commando of Boerenvrouwen in geheime dienst'* (1915) geeft weer hoe zij actief betrokken raakte bij spionage voor het Boerenleger en laat weer een andere rol zien die vrouwen aannamen. Ook haar werk over het concentratiekamp van Irene⁶⁴ is van belang maar dat werk zal in het laatste hoofdstuk worden behandeld. Een nadeel aan deze werken is dat zij pas na de oorlog zijn opgetekend en er dus het een en ander kan zijn geromantiseerd.

Andere bronnen die informatie bevatten over vrouwen werden opgetekend door mannen die met de Boerenvrouw in aanraking kwamen, of vrouwen als Emily Hobhouse die in een later stadium van de oorlog opkwam voor de vrouwen in concentratiekampen en vrouwen die op de vlucht waren voor het Engelse leger. Deze Britse vrouw was een van de eerste criticasters van de oorlog en protesteerde tegen het beleid dat Roberts en Kitchener gingen voeren tijdens de laatste fase van de oorlog. Het werk van H.C. Hillegas is ook een belangrijke bron om de activiteiten van vrouwen in kaart te kunnen brengen. Hij heeft zijn ervaringen met de Boerencommando's aan het front opgeschreven en daarbij ook de prominente rol die vrouwen innamen behandeld.⁶⁵ J.G.M. Dreyer heeft de ervaringen van zijn voorouders tot een boek verwerkt. Met als titel *'Bittereinders onder die vroue'* (1969) verhaalt zijn werk over de ontberingen van de familie Dreyer op de vlucht voor de Engelsen en hoe de vrouwen toch steeds het contact met het front zochten en hun mannen zo goed als mogelijk wilden bijstaan.

Van de hierboven genoemde bronnen zijn die van de generaalsvrouwen directe getuigenissen van de oorlog, waar de andere bronnen van vrouwen na de oorlog zijn opgetekend. De werken van Hillegas en Hobhouse verschenen ten tijde van het conflict en kunnen dus ook als directe getuigenissen van de gebeurtenissen worden beschouwd. De bronnen van Dreyer, Raal en Brandt geven echter aan dat niet alleen de vrouwelijke elite van zich liet horen, maar dat ook de gewone burger haar steentje bijdroeg aan de oorlog.

De rol van de Boerenvrouw achter de linies.

De vrouwen in het veld en op de boerderij namen verschillende rollen op zich toen hun mannen naar het front trokken. In deze paragraaf komen de rollen aan bod die de vrouwen

⁶³ S. Raal, *Met die Boere in die veld*, (Bloemfontein 1937) 1-160

⁶⁴ J. Brandt- Van Warmelo, *Het concentratiekamp van Irene*, (Amsterdam 1905).

⁶⁵ H.C. Hillegas, *With the Boer Forces*, (London: Methuen 1900)

gespeeld hebben achter de linies. Het geeft de gebeurtenissen weer van vrouwen die niet met hun mannen mee trokken, maar op de boerderij achterbleven.

Het uitbreken van de oorlog had grootschalige gevolgen voor de normale gang van zaken op de boerderij en het veld. De verantwoordelijkheid over het bedrijf kwam op de schouders van de vrouwen te rusten wiens mannen naar het front trokken om zich bij een commando aan te sluiten. Al het werk op de boerderij werd door de vrouwen gedaan, zoals het scheren van schapen en het bewerken van het land. Dit was bepaald geen makkelijk werk en uit een brief van mevr. W.A. Bester blijkt dat vrouwen ook niet altijd wisten hoe ze met dit werk moesten omgaan en maar wat aansukkelden met het inzaaien.⁶⁶ Toch bleven de vrouwen positief gezind want in de Express van 22 januari werd het volgende gezegd: “Wij agtergebleven vrouwen zullen ons best doen om de boerderij zo goed mogelijk te behartigen.”⁶⁷

Dat het leven op de boerderij moeilijk werd blijkt ook uit de bevindingen van Sarah Raal. Sommige boerderijen gingen fors achteruit omdat de arbeiders werkzaam op de boerderij niet wilden luisteren naar de vrouw. Zoals in hoofdstuk twee besproken was de man de patriarch en de baas over het bedrijf, toen die wegviel zagen de arbeiders hun kans schoon om hun positie te verbeteren. Dat kwam ook door beloftes van Engelse officieren, die beweerden dat zij het beter kregen wanneer zij in opstand kwamen en zich bij het Engelse leger aansloten.⁶⁸ Raal bevestigt dit in haar werk: “Net waar jy kyk, was daar die spore van agteruitgang te bemerk, ’n feit wat jou moedeloos gemaak en belangstelling laat verloor het.”⁶⁹

De vrouwen achter de linie namen ook de rol op zich van geestelijke steun voor de troepen, in de vorm van aanmoedigingsbrieven. Tijdens de eerste fase van de oorlog, vaak daarna ook nog, stuurden vrouwen dit soort brieven naar hun mannen op commando. In de brieven schreven zij dat de oorlog moest worden voortgezet, ondanks de ontberingen waar zij aan werden blootgesteld. Het geloof van de vrouwen in de Boerenzaak kwam in de brieven sterk naar voren. De vrijheid van de republieken moest kostte wat kost bewaard blijven. Vrouwen vroegen hun mannen zelfs minder verlof op te nemen en vooral door te strijden. Ze dreigden zelfs hun mannen die van het front terugkeerden niet van eten te voorzien, om ze zo te dwingen aan het front te blijven. De commando’s die zonder verlofpas terugkeerden van

⁶⁶ J.C. Steyn, *Veg en vlug : manne en vroue vertel hul ware verhale uit die Anglo-Boereoorlog*, (Kaapstad Tafelberg 1999).

⁶⁷ ‘De Express’ 1900-01-22, zoals aangehaald in A.W.G. Raath en R.M. Louw, *Vroueleed : die lotgevalle van die vroue en kinders buite die konsentrasiekampe, 1899-1902*, (Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke 1993) 2

⁶⁸ Grundlingh, *The dynamics of treason*, 226-227

⁶⁹ Raal, *Met die Boere in die veld*, 6

het front werden niet erg hartelijk ontvangen. In de ogen van de vrouw werden deze mannen als lafaards gezien, als iemand om te verafschuwen omdat hij zijn plichten had verzuimd. Dat maakte dat die mannen weer snel terugkeerden naar het front.⁷⁰

Het bemoedigende karakter van de Afrikaner vrouw wordt weerspiegeld in de volgende brief die Van Rensburg in zijn boek ‘Moeders van ons volk’ heeft aangehaald: “Die Boer sal volhard in die stryd en sy laatste druppel bloed opoffer vir sy vryheid. En die vroue van die land dra hul deel by in die saak. Hulle deins nie terug nie, hulle steun hulle vaders, broers en seuns in die worstelstryd. G’n afstand is vir hulle te groot om af te reis nie, g’n las te swaar om te dra nie. Die vrou met haar kindertjies aan haar knie wens haar man, met betraande oë en moedige hart, Gods seën toe met sy vertrek na die slagveld. Die moeder, wat met ‘n treurige hart haar jeugdige seun aanskou, wat sy bemin soos die swart van haar oogappel, gebied hom om te velde te trek en deel te neem aan die Heilige Vrijheidsoorlog. Die Boeremeisie hits haar verloofde aan om die wapen op te neem en te veg vir al wat waardig ag om te besit, en reken hom minder as ’n lafaard as hy sy plig verzuim. Wee die verdrukkers as die Boerevroue die stryd aanknoop.”⁷¹

Bovenstaand stuk geeft heel duidelijk weer hoe de vrouwen in het eerste stadium van de oorlog in het conflict stonden. In belangrijke mate hebben zij hun mannen beïnvloed en min of meer gedwongen naar het front te gaan. Het karakter van de vrouw komt in dit stuk duidelijk naar boven, het belangrijkste voor de Boeren is hun godsdienst en hun vrijheid. De oorlog werd zelfs bestempeld als een ‘Heilige Vrijheidsoorlog’. Uit andere brieven blijkt dat de invloed van het calvinisme groot is. Vrouwen uit Oranje Vrijstaat borduurden vlaggetjes met daarop leuzen uit de Bijbel zoals “Uw volk is mijn volk, en Uw God is mijn God.” (Ruth 1:16) en “God zal het voleinden.” (Psalm 148:8). Deze vlaggen werden met hun bemoedigingsbrieven mee gestuurd om alle commando’s aan te moedigen door te strijden.⁷²

Een andere rol die de vrouw aannam was die van spion. Tussen de linies van de Boeren en de Engelsen speelden vrouwen, zoals Johanna Brandt van Warmelo en mevr. Joubert, informatie, verkregen van de Engelsen, door aan de Boeren. Daarvoor moest zij voorzichtig te werk gaan. Gewoon een brief sturen kon niet omdat de Engelsen die konden onderscheppen. Johanna maakte dan ook gebruik van een onzichtbaar schrift. Zij schreef met limoensap de boodschap die zij door moest geven op een wit vel papier. Nadat het sap was opgedroogd was er alleen nog een wit vel papier te zien, maar zodra dat vel een klein beetje

⁷⁰ Raath en Louw, *Vroueleed*, 2-3

⁷¹ A.P. van Rensburg, *Moeders van ons Volk* (Johannesburg 1966) 41

⁷² Raath en Louw, *Vroueleed*, 6

verhit werd kwam de boodschap tevoorschijn. Op deze manier kreeg Johanna informatie voorbij de Engelse linies naar de Boerencommando's.⁷³ De Geheime dienst van de Boeren heeft vaak gebruik gemaakt van de woning van de Van Warmelo's om informatie door te spelen of een veilige tussenhaven op te zoeken. Tijdens de eerste fase van de oorlog waren de Engelsen nog niet zo achterdochtig naar vrouwen toe als in een later stadium. Zo konden vrouwen als Johanna Brandt van Warmelo en Hendrina Joubert zich ongezien tussen de linies voortbewegen om informatie te smokkelen.⁷⁴

Ook Sarah Raal had gespioneerd voor de groep commando's waarbij zij aangesloten was. Zij moest, voor de troepen uit, het terrein verkennen, omdat de Boeren niet wisten waar de Engelsen zich bevonden. De soldaten waren van mening dat de Engelsen niet zo snel op een vrouw zouden schieten en daarbij zou het voor Sarah beter zijn om naar een kamp vervoerd te worden indien zij gevangen genomen werd. In haar werk beschrijft zij deze ervaring als volgt: "Ek is so bang dat elke klip en bos vir my soos 'n Engelsman lyk. Ek bewe waarlikwaar op die perd...ry met die perd 'n entjie teen die rant uit. Daar klim ek toe af en klim verder te voet die rant uit, met bene wat my skaars kan dra. Eindelijk is ek bo-op die rant...Ek kyk oral rond of ek niks sien nie; ek luister of ek niks hoor nie, en meteen spring hier 'n steenbok langs my uit die bos. Ek val bo van die klip af waarop ek sit, met bene in die lug, maar ek skreeu... 'Hands up!' ...Ek neem weer die verkyker en bekyk alles versigtig, maar ek gewaar niks. Ek breek 'n stok en uit een van die besembosse en bind 'n wit doek daaraan en waai dit vir die burgers. Hulle sien dit gou en kom vinnig na die berg."⁷⁵

Deze illustratie geeft goed weer hoe er ook op een andere manier gespioneerd werd. Hoewel deze bron aan het front plaatsvind is dit stuk hier toch op zijn plaats, omdat het de verschillende manieren waarop werd gespioneerd weergeeft. In de volgende paragraaf zal in worden gegaan op de vrouwen die mee naar het front trokken en daar allerlei verrichtingen deden om hun mannen bij te staan in de strijd.

De rol van de Boerenvrouw aan het front.

De regering van de Boerenrepublieken had bij het uitbreken van de oorlog geen voorzieningen getroffen voor de bevoorrading van de burgercommando's aan het front. Zij moesten zelf voor eten zorgen. De vrouwen op boerderijen aan het front en meegereisde vrouwen hebben in de behoefte van het leger voorzien. Elke boerderij werd een bakkerij en

⁷³ J. Brandt- Van Warmelo, *Die Kappie Commando of Boerenvrouwen in geheime dienst*, (Amsterdam 1915). 64

⁷⁴ Brandt- Van Warmelo, *Die Kappie Commando*, 157-165

⁷⁵ Raal, *Met die Boere in die veld*, 62

heeft de Boeren zo'n twee maanden lang van brood voorzien.⁷⁶ Er werden zelfs organisaties in het leven geroepen om de taken te verdelen. Sommige groepen vrouwen waren verantwoordelijk voor het maken van brood en koffie. Andere groepen gingen over het vervoer van deze producten en weer andere zorgden voor de verspreiding van de goederen over de verschillende commando's. Vrouwen die met het leger meereisden hadden vaak al voedsel meegenomen en bereidden dat ter plaatse voor de burgers.⁷⁷

De regering van de Boerenrepublieken kon ook niet altijd zorgdragen voor de verzorging van zieken en gewonden. De vrouw heeft deze taak op haar genomen en als verpleegster en zuster dienst gedaan aan het front. Afgebrande stallen die nog deels bruikbaar waren werden ingericht als veldhospitaal voor de gewonde strijders. De veldhospitaal waren echter geen vaste plekken. Als het bericht de vrouwen bereikte dat de vijand in aantocht was werden de gewonden verplaatst, hoe gewond men ook was. De soldaten mochten niet in handen van de Britten vallen, zij moesten opgelapt worden en zo snel mogelijk weer in staat worden gebracht om te strijden voor de vrijheid van de republieken.⁷⁸ De taken die de vrouwen in deze hospitalen verrichtten hielden onder andere in dat zij wonden reinigden, verbonden en verzorgden. Daarnaast beurdten zij de gewonden ook op door ze aan te moedigen, verschoonden zij bedden, wasten zij kleding en voorzagen ze de gewonden van eten.⁷⁹ In deze rol werden de eerste verschillen tussen bittereinders en andere groepen vrouwen duidelijk. Sommige vrouwen hielpen namelijk ook gewonde Engelse soldaten die gevangen genomen waren. Geen bittereinder zou de vijand helpen. Een hensopper had daar minder moeite mee.⁸⁰

Op commando had Sarah Raal ook gewonden verzorgd aangezien er geen dokter met de Boeren meereisde. Om de wond te verzorgen had zij watten in lauw water gedoopt en die vervolgens voor en achter in de wond gedraaid om het bloeden te stoppen en het genezen te bespoedigen. Vaak moest zij dit in het donker doen en daarom allerlei manieren zien te vinden om toch licht te hebben zonder dat de Engelsen het commando zouden opmerken.⁸¹ Dit geeft aan hoe vindingrijk Sarah moest zijn en dat vrouwen daadwerkelijk een grote rol speelden ten tijde van de oorlog.

---

⁷⁶ Raath en Louw, *Vroueleed*, 8

⁷⁷ Hillegas, *With the Boer Forces*, 278

⁷⁸ Raath en Louw, *Vroueleed*, 11

⁷⁹ *Ibidem*, 11

⁸⁰ Grundlingh, *The dynamics of treason*, 12

⁸¹ Raal, *Met die Boere in die veld*, 50-55

Er was in die tijd ook geen regelgeving die de vrouwen verbood hun mannen achterna te reizen en zich aan te sluiten bij een commando. Dat maakte dat er bij verschillende commando's, vrouwen en kinderen in het kamp aanwezig waren die zich vooral bezighielden met het bereiden van voedsel en het verzorgen van zieken en gewonden.⁸² In enkele gevallen was bekend dat er ook vrouwen zijn geweest die daadwerkelijk de wapens hadden opgepakt en zij aan zij met hun familie hebben gestreden tegen de Engelsen.

Eén van die vrouwen was Hendrina Joubert, de vrouw van generaal Piet Joubert. Haar kinderen waren allemaal al zelfstandig en daarom vond zij het onnodig om in haar eentje achter te blijven en haar man alleen naar het front te laten gaan. Op zeventigjarige leeftijd trok zij met haar man mee naar het front zonder bang te zijn voor de ontberingen van het commandoleven. Tijdens de eerste fase van de oorlog heeft zij haar man bijgestaan als belangrijkste militaire adviseur en wordt daarom ook wel beschreven als de 'generaal in onderrok'.⁸³ Nadat haar man in 1900 stierf heeft zij zich ingezet om het vrouwenleed in de concentratiekampen te verminderen. Door middel van briefwisselingen met de Britse overheid heeft zij die regering van al het leed in de kampen op de hoogte proberen te stellen.⁸⁴

Een andere vrouw die al eerder genoemd is en ook daadwerkelijk had meegestreden was Sarah Raal. Samen met haar broers heeft zij het opgenomen tegen de Britten. Toen haar moeder werd opgepakt wegens hulpverlening aan de Boeren had Sarah besloten om haar broers achterna te reizen. Zij vertikte het om door de Britten meegenomen te worden en sloeg liever op de vlucht. In eerste instantie nam zij heel huis en haard mee op reis, maar toen zij door de Britten gevangen genomen werd heeft ze alles achter moeten laten. Zij wist echter te ontsnappen en is toen naar het front getrokken. Toen zij eenmaal bij het commando van haar broers was aangesloten heeft zij deelgenomen aan verschillende gevechten.⁸⁵ Na één van die gevechten kwam de volgende gedachte bij haar op: "As ek ooit moes gedink het dat ek sulke tye sal moet deurmaak, sou ek dit es ontmoontlik beskou het, maar die gedagte aan vrijheid en die diepe meegevoel met jou mense wat so moes ly daar in die kampe, en die bloed van jou Afrikanervolk wat jy so moet sien vloei voor vir vryheid en reg, het 'n mens geïnspireer om vol te hou."⁸⁶ Dit fragment geeft aan hoe volhardend Sarah was in haar motivatie om door te vechten voor de vrijheid van de Boerenrepubliek en daarmee ook volledig in haar recht stond.

---

⁸² Breytenbach, *Die Geskiedenis*, vol. 1 71-74

⁸³ Spies, 'Women and the War', 163-164

⁸⁴ Rensburg, *Moeders van ons Volk*, 30

⁸⁵ Raal, *Met die Boere in die veld*, 54-58

⁸⁶ *Ibidem*, 62

Ook in het kamp van generaal Cronje bevonden zich vrouwen en kinderen die met hun mannen waren meegereisd. In de slag bij Paardeberg (februari 1900) bleek de zwakte van een leger waar ook vrouwen en kinderen aan het front aanwezig waren. De Boeren werden verslagen door Lord Roberts en Cronje moest zich overgeven, maar de vrouwen wilden niet van de zijde van hun mannen wijken. De nederlaag gaf aan dat een kamp dat vrouwen en kinderen vervoerde kwetsbaarder was en zich trager over het land bewoog, door de omvang van de groep. In gevechten konden de Boeren zich ook niet volledig geven, omdat zij zich ook zorgen maakten om de veiligheid van hun vrouwen en kinderen. Deze situatie heeft generaal Botha ertoe gedreven een verbod uit te schrijven op de aanwezigheid van vrouwen in legerkampen. Alleen verpleegsters mochten worden toegelaten. De vrouwen hadden hier echter lak aan en negeerden dit bevel van Botha.⁸⁷

De slag bij Paardeberg luidde het einde in van de eerste fase van de oorlog. In het volgende hoofdstuk zal de rol van de vrouw gedurende de tweede fase nader worden toegelicht.

---

⁸⁷ Spies, 'Women and the War', 163

Hoofdstuk 4 Op de vlucht. Feb. 1900-Sep. 1900

De tweede fase van de oorlog betekende voor de Boeren de ommekeer in de strijd. Daar waar zij in de eerste fase een overwicht hadden, waren de versterkingen van de Engelsen inmiddels gearriveerd. De Boeren hadden nagelaten om de Engelsen terug te dringen en de belangrijke havens in handen te krijgen. Zoals in hoofdstuk één beschreven staat versloegen de Britten met de komst van Roberts en Kitchener de Boeren en werden de steden Mafeking, Kimberly en Ladysmith ontzet.

Nog niet helemaal verslagen probeerden de Boeren toch nog terug te vechten in veldslagen, maar dat mocht niet baten want de republieken werden door Roberts geannexeerd. Roberts begon in deze periode ook het beleid van verschroeide aarde toe te passen welke in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal worden toegelicht. In deze fase veranderde de rol van de vrouw enorm. Echt actief aan het front deelnemen was er niet meer bij. De vrouwen trokken zich met de commando's terug. Zij sloegen op de vlucht, omdat hun woningen en grond door het beleid van Roberts werden vernietigd.⁸⁸

De rol van vrouwen verschilde nu in die van de volhouders, ook wel bittereinders genoemd en de vrouwen die liever vrede wilden en zich overgaven aan of aansloten bij de Britten, ook wel de hensoppers en joiners genoemd. De bittereinders trokken zich terug op het veld en probeerden uit de handen van de Engelsen te blijven. Deze groep vrouwen begon een eigen geloof te vormen en werd steeds volhardender in hun streven om hun vrijheid te bewaken. De andere groep vrouwen werden door het Engelse leger opgevangen in "refugee camps", die later zouden overgaan in de beruchte concentratiekampen.⁸⁹

In dit hoofdstuk wordt alleen ingegaan op de rol die de bittereinder vrouw op zich nam en het leven in het veld. De verhoudingen tussen de bittereinders en de hensoppers en joiners zullen in hoofdstuk vijf aan bod komen.

Beleid van verschroeide aarde.

Met de komst van Roberts naar Zuid-Afrika als vervanger van Buller werden de Boeren terug gedrongen en werden de republieken tussen maart en april 1900 bezet door de Britten.

Roberts veranderde het beleid van het Britse leger. Hij zag in dat de rol van de vrouwen en kinderen van de commando's niet onderschat moest worden. Conventionele vechtmethodes hadden volgens hem geen uitwerking op de taaie Boeren. Het geloof van de burgers moest

---

⁸⁸ S.B. Spies, *Methods of Barbarism? Roberts and Kitchener and civilians in the Boer Republics, January 1900-May 1902*. (Kaapstad: Human & Rousseau 1977) 110

⁸⁹ Spies, *Methods of Barbarism*, 122, 125

gebroken worden. Zo probeerde hij de commando's op de knieën te krijgen met proclamaties die het mogelijk maakten om de burgerbevolking aan te pakken.⁹⁰

Al vanaf februari 1900 werden er sporadisch boerderijen en grond van de boeren commando's afgebrand en vernietigd. Dit was echter nog geen officieel beleid van de Engelsen. Om te overleven moesten de Engelse legerkampen in het veld soms tot plunderen overgaan, omdat er geen aanvoer van voedsel en materiaal kwam. Na de overname van de hoofdstad van de Zuid-Afrikaanse Republiek heeft Lord Roberts de conventionele gevechtsmethodes uitgebreid met een schrikbeleid, waarbij brandstichting en het verdrijven van vrouwen kinderen van hun woningen werd toegestaan. Vanaf dit moment werden verwoestingseenheden onderdeel van het Engelse leger.⁹¹

Op 16 juni 1900 heeft Roberts een proclamatie uitgedragen waarin bepaald werd, dat wanneer spoor en telegraaflijnen door de Boerencommando's in het veld werden beschadigd of vernietigd, het toegestaan was om de eigendommen van de commando's te vernietigen. Daarnaast zouden de families van de vechtende Boeren gevangen genomen worden. Op 19 juni 1900 heeft hij deze proclamatie nog verder uitgebreid door aan te geven dat de gemeenschap in de omgeving van de beschadigingen gezamenlijk verantwoordelijk zouden worden gehouden voor de vernielingen. Als strafmaatregel bepaalde Roberts dat de huizen in de omgeving van de beschadigingen door het Britse leger zouden worden afgebrand.⁹²

Toen in september de guerrilla fase van de oorlog aanbrak gaf de leider van het Britse leger in Zuid-Afrika het bevel dat ook alle voorraden van loyale burgers vernietigd moesten worden. Roberts was ervan overtuigd dat het einde van de oorlog zo dichterbij kwam, omdat de vrouwen zo geen voorraden aan de commando's konden verstrekken.⁹³

Met de uitvoering van het vernietigingsbeleid werd al het werk van de vrouwen en mannen op de boerderijen in de jaren daarvoor in één keer ongedaan gemaakt. De dappere vrouwen hebben de vernietiging van hun werk gelaten en zonder in actie te komen gade geslagen. Daar waar de bedoeling van Roberts was om de moraal van de Boeren te breken en het einde van de oorlog te bespoedigen, had zijn beleid juist het tegenovergestelde tot gevolg.

---

⁹⁰ H. Bradford, 'Gentlemen and Boers' in: G. Cuthbertson, A. Grundlingh, en M. Suttie (ed.), *Writing a Wider War. Rethinking Gender, Race and Identity in the South African War, 1899-1902* (Ohio: Ohio University Press 2002) 37-66, 57

⁹¹ Raath en Louw, *Vroueleed*, 24

⁹² Breytenbach, *Die Geskiedenis*, vol. 5 168-170

⁹³ Raath en Louw, *Vroueleed*, 25

De vrouwen werden gehard in hun overtuiging dat vrijheid koste wat kost verdedigd moest worden en de haat ten opzichte van de vijand groeide nog meer.⁹⁴

Met dit beleid bereikte Roberts wel dat de vrouwen steeds meer verdeeld raakten. Sommigen vrouwen waren zo aangeslagen door het verlies van hun eigendommen dat zij hun mannen er toe gingen aansporen om de wapens neer te leggen en de strijd te beëindigen. Deze groep vrouwen was tijdens de tweede fase van de oorlog echter nog in de minderheid. Naarmate het beleid van de Engelsen verhardde en ook concentratiekampen tot het officiële beleid van het vijandelijke leger gingen behoren werd de groep hensoppers en joiners groter. De invloed die zij hadden op het bespoedigen van het einde van de oorlog werd daarmee ook groter.⁹⁵ In het volgende hoofdstuk zal deze invloed nader worden toegelicht.

Leven in het veld.

De opmars van het Engelse leger had er toe geleid dat steeds meer vrouwen en kinderen op de vlucht sloegen en het leven in het veld prefereerden boven het afwachten tot de Britten hen gevangen zouden nemen. President Steyn en President Kruger hadden het de commando's verboden om naar hun families terug te keren. De vijand moest worden tegengehouden en dus werden de vrouwen en kinderen aan hun lot overgelaten. De Britten waren echter militair veel sterker dan de Boeren. Daarnaast maakte het nieuwe beleid van Roberts het leven van de commando in het veld nog moeilijker, omdat zij machteloos waren tegen het verschroeiende aarde beleid. De vrouwen die achterbleven op de boerderij waren aan de genade of ongenade van de vijand overgeleverd en degene die bereid was alles achter te laten en te vluchten zou in de meeste gevallen slechts tijdelijk ontkomen aan de vijand.⁹⁶

Toch pakten veel vrouwen hun spullen bijeen en namen zoveel mogelijk voorraden in wagens mee. Ook het vee moest mee op de vlucht om zo weinig mogelijk voor de Britten achter te laten. Dit was natuurlijk alleen mogelijk indien de vrouwen vooraf, middels een loopjongen, waren gewaarschuwd voor de komst van het vijandelijke leger. Wanneer zij door om hun heen vliegende kogels en bommen werden gewaarschuwd hadden zij die tijd niet en werden zij gedwongen alles achter te laten om niet in handen van de Britten te vallen.⁹⁷

Uit de herinneringen van mevr. De la Rey blijkt hoe zwaar het leven in het veld was en hoe vaak zij in angst leefde om opgepakt te worden door de Engelsen. Zij beschrijft hoe zij werd gewaarschuwd door haar man over het naderende Britse leger en daardoor op de vlucht

---

⁹⁴ J.G.M. Dreyer, *Bittereinders onder die vroue* (Potchefstroom 1969) 7

⁹⁵ Bradford, 'Gentlemen and Boers' 50

⁹⁶ Ross, *A Woman's World*, 80

⁹⁷ Ibidem, 81

moest. Een paar weken later keert zij terug in het huis van een andere vrouw om aan de kou van het buitenleven te ontsnappen. Zij was hier nog geen twee dagen toen zij alweer op de vlucht moest, dit keer gewaarschuwd door kanonnenvuur. Mevr. De la Rey schreef hier het volgende over op: “Toen ging het weer aan, hard vluchten in het district Lichtenburg tot over de Hartsrivier. Daar is het niet aangenaam vluchten, men vindt er geen hout of koelen boom, en zoodra de Khakies terug waren, ging ik ook weder terug, om een betere standplaats te krijgen. Het hielp mij niets naar een goede plaats te zoeken, doch het geloof kan nooit te veel verwachten; ik hoop altoos het beste.”⁹⁸

Uit een ander fragment blijkt hoezeer mevr. De la Rey in angst gezeten heeft maar ook hoe zij de moed niet opgaf en haar man bleef aansporen de wapens niet neer te leggen. Doorvechten was belangrijk omdat zij nooit haar vrijheid en die van de andere Boeren op wilde geven. Zij zegt hierover het volgende: “Wij vluchtten ernstig, niet wetende welk oogenblik de Khakies ons bij zouden komen. Mijn man zeide, het zou te erg wezen, als zij mij vingen, als hij bij den wagen was, want hij moest dan vechten en mij aan hen overlaten. Ik zeide nee, laat u dat niet verontrusten; doe wat u kunt om weg te komen als zij komen; de Heere heeft altoos gezorgd en zal het verder ook doen.”⁹⁹

Er waren ook andere vrouwen die de moed wel hadden opgegeven en hun mannen ertoe hadden gezet de wapens neer te leggen. Deze hensoppers waren van mening dat de oorlog snel beëindigd zou worden indien de Britten de vrouwen die achterbleven goed zouden verzorgen. De vechtlust van de vrouwen zou dan snel ten einde zijn en dit zou de vrede bespoedigen. Vrouwen als mevr. De la Rey hadden echter een grotere invloed op de commando's dan de hensoppers. En het beleid van Roberts sterkte hen in hun geloof van de Heilige Oorlog. Het geloof in de Heer was sterk en in de volgende paragraaf zal dit geloof nader toegelicht worden.

Bittereinders onder de vrouwen.

Steeds minder vrouwen vergezelden hun mannen aan het front. Het verbod van generaal Botha werd in de winter van 1900 steeds meer opgevolgd. De commando samenstelling veranderde en ook de manier van vechten nam een andere vorm aan. Dat maakte dat vrouwen niet langer aan het front konden verblijven en hun toevlucht zochten in het veld. Er vonden geen grote veldslagen meer plaats en de Boeren stapten over op een guerrilla tactiek waarbij

---

⁹⁸ Jansen en Jonckheere, *Boer en Brit*, 168

⁹⁹ *Ibidem*, 169

“hit and run” aanvallen werden uitgevoerd. Vrouwen zouden bij zulke aanvallen de snelheid en mobiliteit van de groep aantasten, daarom werden zij niet langer toegelaten.¹⁰⁰

De achtergebleven vrouwen en zij die terugkeerden vanuit het front hielden, ondanks het zware leven op de boerderij en in het veld, vol in het geloof op een goede afloop van de oorlog. Zelfs na de ontberingen die zij kregen te verduren op de vlucht voor de vijand hielden zij vol en groeide de haat tegen de vijand. De vrouwen die op de vlucht waren bleven hun mannen steunen al was het niet langer in een actieve rol aan het front. Zij bleven brieven sturen naar hun mannen om ze aan te moedigen de strijd voort te zetten. Het geloof speelde hier een belangrijke rol in en hielp de bittereinders te volharden in hun strijd voor vrijheid.¹⁰¹

De Afrikanervrouw werd over het algemeen als diepgelovig beschouwd. De vrouwen wisten dat hun kracht en eenheid in het geloof in God lag en dat Hij trouw zou zijn tot in de eeuwigheid. De strijd van de commando's werd door de vrouwen aan God opgedragen. In brieven aan de vechtende burgers aan het front werd geschreven dat de strijd niet verloren kon gaan omdat de Boerenzaak rechtvaardig was en de Heer hulp zou bieden in de strijd.¹⁰²

In een brief van een zekere mevr. Steenkamp aan haar echtgenoot en broers blijkt hoe vrouwen de godsdienst gebruikten om de mannen aan het front moed in te spreken. Zij schrijft het volgende: “Sal die Here dan tog nie ons bede hoor wanneer ons soos uit een mond roep...Hy het my in hierdie oorlog baie male getoon dat Hy 'n getroue God is, want liewe eggenoot en broeders, hoe langer en benouder u u in die stryd bevind, dink dan ek word beproef soos die goud wat nie kan deug voordat dit deur die vuur gegaan het nie. In die benoude stryd word u geloof beproef of u waarlik glo dat u God en oom my God magtig is om in goddelikheid wonderbaar te red. Mag die here ons almal tesame in die geloof sterk dan sal ons ook volhard in die bede..”¹⁰³

De vrouwen waren van mening dat God hen zou leiden en dit geloof had vele commando's ervan overtuigd de wapens niet neer te leggen en de strijd voort te zetten. De bittereinder vrouw had dan ook meer overtuigingskracht dan de hensopper. Het geloof in de Heilige Oorlog en de rechtvaardigheid van de Boerenzaak was vele malen krachtiger dan de gedachtegang van de hensopper. Dit maakte het voor de Boeren mogelijk om de strijd nog door te zetten na de annexaties van Oranje Vrijstaat en de Zuid Afrikaanse Republiek.

¹⁰⁰ Bradford, 'Gentlemen and Boers' 48-49

¹⁰¹ Ibidem, 50-51

¹⁰² Raath en Louw, *Vrouleed*, 21

¹⁰³ 'Herinneringen van K. Steenkamp' p.2, zoals aangehaald in Raath en Louw, *Vrouleed*, 22

Hoofdstuk 5 Verdeeld naar het einde van de oorlog. Sep. 1900 - 31 Mei 1902

De laatste fase van de oorlog was de meest destructieve periode van de Anglo-Boerenoorlog. De Engelsen gingen een harder beleid voeren en de wereld maakte voor het eerst kennis met concentratiekampen. Kitchener nam in november 1900 het bevel van Roberts over en vond dat de Boerenvrouw harder moest worden aangepakt. Hij was van mening dat de vrouw de oorlog in leven hield en, veel meer nog dan de mannen, een bittereinder was. Tijdens deze fase nam de steun voor de Engelsen af in Europa, maar ook in het eigen land. Het leed dat de vrouwen in de kampen te verduren kreeg maakten hem niet populair in Europa.¹⁰⁴ In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal de rol van de Bittereinder vrouw in deze laatste fase van de oorlog besproken worden.

De Boerenvrouw werd geconfronteerd met onhygiënische omstandigheden in de kampen en veel onschuldige vrouwen en kinderen stierven aan ziektes in de kampen. Ook de vrouwen die op de vlucht waren kregen het steeds moeilijker om te overleven in de ruige omgeving van de republieken. Deze omstandigheden zorgden ervoor dat de vrouwen verdeeld raakten en er steeds meer hensoppers en joiners bijkwamen.¹⁰⁵ In de tweede paragraaf zal de verhouding tussen de hierboven genoemde groep en de Bittereinder vrouw worden behandeld.

Tot slot hadden de vrouwen ook een rol gespeeld in de vrede van Vereeniging. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk zal die rol nader worden toegelicht.

De Bittereinder vrouw en de concentratiekampen.

Door het ontvolkingsproces van het platteland moesten de Transvaalse en Vrijstaatse dorpen de grote getalen vluchtelingen opvangen. De meeste vrouwen en kinderen waren echter op het veld aan de genade van de elementen overgeleverd.¹⁰⁶ Sommige vrouwen waren ook naar de Kaapkolonie gevlucht en weer anderen kwamen bijeen in vrouwenkampen van ongeveer tachtig wagens. Die kampen waren echter kwetsbaar voor aanvallen van zowel de inheemse bevolking als het Engelse leger en werden dus al snel weer opgeheven.¹⁰⁷ Andere vrouwen zoals de vrouw van generaal De la Rey wisten voor de gehele duur van de oorlog aan de Engelsen te ontkomen door steeds van plek naar plek te trekken in het ontoegankelijke West-Transvaal.¹⁰⁸

---

¹⁰⁴ Grundlingh, *The dynamics of treason*, 125-127

¹⁰⁵ Spies, *Methods of Barbarism*, 181

¹⁰⁶ Leo Marquard (ed.), *Letters from a Boer parsonage : letters of Margaret Marquard during the Boer War*, (Cape Town; Johannesburg: Purnell 1967). 106

¹⁰⁷ Truter, 'Die rol van die vrou', 200

¹⁰⁸ Raath en Louw, *Vrouleed*, 40

Het eerste concentratiekamp voor dakloze vrouwen en kinderen werd onder Roberts in Mafeking al in juli 1900 opgericht. De intentie van het kamp was in eerste instantie het opvangen van vrouwen en kinderen die dakloos werden door het verschroeiende aarde beleid. Pas met de komst van Kitchener werden vrouwen en kinderen ook daadwerkelijk opgepakt en in kampen gestopt. Het kamp in Mafeking werd gevolgd door 34 andere kampen in de voormalige republieken en bevonden zich allemaal naast of in de buurt van spoorlijnen om de bevoorrading en de aanvoer en afvoer van gevangenen zo goed mogelijk te laten verlopen. Tegen september 1901 was het inwoneraantal van de kampen gegroeid tot ongeveer 110.000, waarvan de meerderheid bestond uit kinderen.¹⁰⁹

Toch bleven de vrouwen zich verzetten. In Belfast, Transvaal, waar het concentratiekamp nog een deel was van een dorp, wisten de vrouwen kleding en voorraden die zij in het geheim hadden aangekocht via hun zwarte bediendes naar de commando's aan het front te sturen.¹¹⁰ Ondanks de dood van haar kinderen en het verlies van haar waardigheid bleef de vrouw in het kamp een factor om rekening mee te houden. Een Boerencommando heeft dit als volgt verwoord: "Begryp dus waarom ons nooit die wapens sal neerlê nie – ons het die vroue aan ons kant, en dié wapen is die sterkste – moreel en geestelik."¹¹¹

Niet de onvoldoende rantsoenen die zij als gevangene ontving en die al helemaal niet geschikt waren voor haar kinderen, of het onhygienische tentleven, of de gebrekkige medische zorg of de onsympathieke kampleiding zou de bittereinder vrouw ervan kunnen overtuigen om enige druk op haar echtgenoot uit te oefenen om de wapens neer te leggen. Uit een briefje, onderschept door een Engelse soldaat, van een Boerenvrouw aan haar broer spreekt de vurige geest van militante onverzettelijkheid: "Dear Brother the English have taken us, so now you must fight, not only for your country, but for me, fight to the end and God will preserve you."¹¹²

De grote toestroom van vrouwen en kinderen naar de kampen heeft veroorzaakt dat het dodental scherp steeg: van ongeveer 250 in de eerste drie maanden van 1901 tot 3025 in oktober 1901.¹¹³ Van de schokkende 27927 Boerenvrouwen en kinderen die het leven hebben gelaten in de kampen was meer dan 22000 kinderen jonger dan 16 jaar.¹¹⁴ Maar juist toen het mortaliteitscijfer op zijn hoogst was schreef een vrouwelijke gevangene: "...maar as die vuile

¹⁰⁹ E. Hobhouse, *The brunt of the war and were it fell*. (London: Methuen 1902) Appendix B Summary 1

¹¹⁰ Spies, *Methods of Barbarism*, 226

¹¹¹ Brandt- Van Warmelo, *Die Kappie Commando*, 136

¹¹² Marquard, *Letters from a Boer parsonage* 133

¹¹³ Hobhouse, *The brunt of the war*, Appendix B Summary 11

¹¹⁴ Truter, 'Die rol van die vrou', 202

Engelse dink dat ons oor sulke mishandeling die geringste sal doen om ons mans verraaiers te laat word, sal hulle daar bedroë uitkom. Hoe swaarder ons kry, hoe groter die haat en hoe sterker verag ons elke man wat inwillig om die wapens neer te lê.”¹¹⁵

De Boerenvrouw heeft, ondanks alle ellende, geen mogelijkheid voorbij laten gaan om de mannen te herinneren aan hun plicht om te vechten voor de onafhankelijkheid. Ze was nog niet overwonnen, niet op de knieën te krijgen en zeker niet bereid tot het maken van een compromis. De meerderheid van de vrouwen in de kampen liet een soortgelijke gezindheid zien. De diepgewortelde afkeer van de hensoppers wordt verwoord in het dagboek van een kampingezetene: “Arme ellendige Boer wat sy wapen oorgegee het aan ’n nasie wat daarin behae het om ’n skepsel wat al so laag is, nog meer te verlaag.”¹¹⁶

Hensopper en Joiner vs. Bittereinder.

In plaats van het plan om de Boerenvrouwen uit Zuid-Afrika te verbannen, heeft Kitchener op 21 juni 1901 een alternatief plan aangekondigd. Hij wilde de zogenaamde joiners, verraders onder de burgers, gebruiken als handlangers en opnemen binnen de Britse legermacht.¹¹⁷

De joiners maakten zich schuldig aan het vernietigen van eigendommen en mishandelen van vrouwen, net als hun Britse bondgenoten. Zij waren niet altijd in het gezelschap van de vijand, maar stonden soms ook alleen aan het hoofd van de zwarte legermacht die onder de Britten diende.¹¹⁸

Mevr. Joubert was een getuige van de daden van joiners tegen opgepakte vrouwen en kinderen. Onderweg naar de concentratie kampen werden de vrouwen begeleid door joiners. Met hun kinderen en een toegelaten hoeveelheid spullen werden zij als dieren opgejaagd. De joiners te paard dreigden de vrouwen aan de achterkant van de rij te steken met hun bajonetten om het tempo te versnellen. De vrouwen werd zelfs geen gelegenheid gegund om wat uit te rusten of water te drinken. De afgunst van de Bittereinders tegenover de joiners blijkt uit een uitspraak die mevr. Joubert had gedaan: “Hierdie laakbare en hardvochtige optrede van sommige gidse teenoor weerlose vrouens, stel hulle daad van verraad in ’n nog swakker lig.”¹¹⁹ Een andere Boerenvrouw, mevr. Saayman, had zich ook uitgelaten over de joiners in eenzelfde situatie. “Gekleed vir ’n spot vir die lae, wat sleg is om Afrikaner genoem te word, maar wat tog Afrikaner is, dit was vir hulle ’n goeie grap om Afrikanerdogters so te behandel; hulle was van die grootste aanvoerders om die lae werk uit te voer... teen daardie

¹¹⁵ J. Brandt- Van Warmelo, *Het concentratiekamp van Irene*, (Amsterdam 1905). 105

¹¹⁶ Spies, *Methods of Barbarism*, 225

¹¹⁷ Nasson, *The War for South Africa*, 236

¹¹⁸ Ibidem, 235-239

¹¹⁹ A.M. Grundlingh, *Die Hensoppers en Joiners: die rasionaal en verskynsel van verraad*. (Pretoria 1979) 181

boer- en Kaffer scouts was ons verbitter en dit het vir ons onmoontlik gevoel om ons deur daardie lae handlangers van die Engelse gevange te gee...”¹²⁰

Vaak beschuldigden joiners de vrouwen ook van spionage. De ergste beschuldigingen kwamen van de verraders die bekenden waren van de vrouwen. Om hun trouw aan de Britten te tonen werden deze vrouwen beschuldigd van het doorspelen van informatie naar de Boerencommando's. Deze vrouwen werden daarop in de gevangenis gezet. De omstandigheden daar waren vreselijk. Het eten bestond uit een slap waterig aftreksel van soepvlees zonder zout en wanneer zij niet in een vuile cel opgesloten zaten moesten zij zich buiten op het terrein begeven, waar ook de zwarte gevangenen rondliepen. 's Nachts was het zelfs niet toegestaan om een kaars of lucifer te ontsteken.¹²¹

De vele hensoppers onder de Boeren hebben zich na hun overgave niet meer bemoeid met de strijd. Zij vluchtten over de grenzen of werden ook opgenomen in de concentratiekampen. Daar werden zij door de vrouwen van de bittereinders niet vriendelijk ontvangen. Zij werden door de bittereinders gezien als lafaards die de Heilige Oorlog in de steek lieten en op dezelfde manier behandeld als de mannen die in een eerder stadium van de oorlog naar huis keerden zonder verlof pas. Maar de haat tegen de joiners was groter dan die tegen de hensoppers. Het neerleggen van de wapens was tot daar aan toe, maar de wapens vervolgens weer oppakken aan de zijde van de vijand kon echt niet.¹²²

Vrede van Vereeniging.

De vrouw heeft tijdens de vredesbesprekingen in Vereeniging geen directe rol gespeeld, maar een indirecte. Er waren geen vrouwen aanwezig tijdens de onderhandelingen van de Boerenleiders in Vereeniging. De vrouwen en kinderen waren echter wel een van de voornaamste redenen om vrede te sluiten met de Engelsen.¹²³

De tactiek van Roberts en Kitchener om de gezinnen van de vechtende Boeren aan te pakken had zijn uitwerking op de generaals en de officieren. Het verschroeide aarde beleid had van de eens vruchtbare grond in de republieken nu een woestijn gemaakt waar niets meer op te verbouwen viel. De concentratiekampen hadden de tol geëist van vele vrouwen en de massale sterfte bracht het voortbestaan van het Boerenvolk in gevaar. De vrouwen in het veld hadden het ook zwaar te verduren. En omdat Kitchener tegen het eind van de oorlog ook

---

¹²⁰ Raath en Louw, *Vrouleed*, 50

¹²¹ Ibidem, 49-50

¹²² Grundlingh, *Die Hensoppers en Joiners*, 190

¹²³ Spies, *Methods of Barbarism*, 261

geen vrouwen en kinderen meer toeliet in de kampen stonden de vrouwen er alleen voor. De commando's konden het niet opbrengen om voor deze vrouwen te zorgen.¹²⁴

In mei kwam dan ook het besluit om over te gaan op vredesbesprekingen. In Vereniging kwamen de generaals, waaronder Botha, Smuts, De Wet en De la Rey, en andere afgevaardigden samen. Botha pleitte onder andere voor de vrede omdat hij de gezinnen in het veld, waarmee hij nog in contact stond, niet kon onderhouden. Hij merkte dat ook die vrouwen zouden omkomen van de honger wanneer er niet snel vrede kwam. Naast Botha merkten andere Boerenleiders hetzelfde op. Hoewel er tijdens de vredesbesprekingen niet bekend was hoeveel vrouwen er in het veld rondzwierven heeft de toestand in de kampen ook bijgedragen aan het besluit van Botha tot vrede.¹²⁵

Generaal De Wet erkende het lijden van de vrouwen in zowel de kampen als in het veld, maar wilde niets weten van concrete cijfers, omdat de oorlog voor hem een geloofszaak was. De Wet was een bittereinder en vond dus dat de oorlog voortgezet moest worden. Ook De la Rey liet weten dat de vrouwen zelf gekozen hadden voor een dergelijk leven en trots waren om met de commando's mee te lijden. Toch werden deze bittereinders er uiteindelijk van overtuigd in de vrede mee te gaan. Hoewel tegen beter weten in legden zij liever de wapens neer dan dat een geheel volk ten onder zou gaan. De oorlog was niet langer alleen een geloofszaak, maar werd ook een zaak van nationaal zelfbehoud en voortbestaan van het Afrikaner volk.¹²⁶

Toen de vrede op 31 mei in Pretoria werd getekend en het einde van de oorlog een feit was, was de bittereinder vrouw uit het veld geslagen. Zij voelden zich bestolen van hun vrijheid en hadden het gevoel dat al hun lijden voor niets was geweest. Het geloof in de rechtvaardigheid van hun zaak met God aan hun zijde had de bittereinder ervan overtuigd dat de oorlog niet verloren kon gaan. Toen de vrede getekend was voelden de vrouwen in het veld en de bittereinders in de kampen zich dan ook verraden. Sommigen verkozen liever de dood dan het verlies van de onafhankelijkheid te accepteren.¹²⁷ Een zekere Mevr. Lotz had het besluit tot vrede als volgt aan Emily Hobhouse beschreven: "Never can anything worse happen than this unlooked for decision, our independence lost. We were discouraged, deeply distressed and in mourning. Tears were shed, nobody cared to eat or speak."¹²⁸

---

¹²⁴ Ploeger, *Die Lotgevalle*, 40:24-40:27

¹²⁵ *Ibidem*, 40:26

¹²⁶ *Ibidem*, 40:24-40:27

¹²⁷ Truter, 'Die rol van die vrou', 204

¹²⁸ Hobhouse, *The brunt of the war*, 268

Hoewel de vrouwen indirect de reden waren om een einde te maken aan de verschrikkelijke strijd tegen de Britten, hadden de bittereinder vrouwen liever gezien dat de Boeren tot de laatste man hadden door gestreden. Voor de hensoppers kwam de vrede als geroepen. Zij hadden immers de wapens al veel eerder neergelegd, omdat zij inzagen dat de strijd tegen de Britten een verloren zaak was. De joiners hadden zich bij de Engelsen aangesloten om een Britse overwinning te bewerkstelligen en met de vrede van Vereeniging kwam die overwinning er ook. Niet voor alle vrouwen was het einde van de oorlog dus een teleurstelling.¹²⁹

---

¹²⁹ Truter, 'Die rol van die vrou', 204

Conclusie

In de inleiding van dit onderzoek werd aangegeven dat de rol van de vrouw als slachtoffer prominenter aanwezig was in de literatuur, maar dat tegen het eind van de twintigste eeuw er toch discussie ontstond over de mate van invloed die de vrouw in verschillende rollen heeft gehad op de oorlog. Dit onderzoek heeft de ontwikkeling die de vrouw heeft doorgemaakt in kaart gebracht en daarmee aangetoond dat de vrouw niet als slachtoffer moet worden bestempeld, maar dat zij in vele andere rollen de oorlog ook heeft weten te beïnvloeden.

Dat vrouwen slechts een passieve rol hebben gespeeld in de oorlog is dan ook volkomen onjuist. De bevindingen in dit onderzoek tonen aan dat de vrouw in meerdere rollen een bijdrage heeft geleverd aan de oorlog. De hoofdstukken drie tot en met vijf tonen aan dat de rol van de vrouw een bepaalde ontwikkeling heeft doorgemaakt. Deze ontwikkeling heeft op meerdere aspecten een rol gespeeld in het verloop van de oorlog.

Al voor de oorlog was de Boerenvrouw een vrouw om rekening mee te houden. Het zware leven op de boerderij en de omgang met de inheemse bevolking had van haar een strijdlustige vrouw gemaakt die gewend was aan de ontberingen die het dagelijkse leven met zich meebracht. Haar rotsvaste geloof in God maakte van haar de steunpilaar binnen de familie, die vasthield aan tradities en nooit opgaf. Dit karakter kwam haar ook van pas tijdens de Anglo-Boerenoorlog.

In de eerste fase van de oorlog nam de vrouw verschillende rollen aan. Zo zorgde zij dat de werkzaamheden op de boerderij gewoon werden gedaan, steunde zij haar vechtende man door aanmoedigingsbrieven te sturen naar het front, speelde zij belangrijke informatie over de vijand door naar de commando's, voorzag zij troepen van materiaal en voedsel, verzorgde zij gewonden en pakte zij in sommige gevallen zelfs zelf de wapens op. Deze fase van de oorlog kende nog geen verdeling in opinie over de oorlog. De vrouwen stonden eensgezind achter de Boerenzaak en wilden niets weten van opgeven. Mannen die zonder verlof pas terugkeerden naar de boerderij werden door hun vrouwen zonder pardon weer teruggestuurd naar het front.

De tweede fase toonde een langzame breuk in de eensgezindheid van de vrouwen. Het verschroeide aarde beleid van Roberts had zijn uitwerking op het moreel van de vrouwen. Er ontstond een scheiding tussen bittereinders en hensoppers en joiners. De bittereinders bleven de oorlog onvoorwaardelijk steunen. Hun geloof in de rechtvaardigheid van hun strijd werd alleen maar groter door het beleid van de Britse legertop. Dit beleid had echter wel tot gevolg dat de rol van de vrouwen beperkt werd. Zij moesten nu op de vlucht omdat hun woningen

werden vernietigd. Al het werk dat zij in afwezigheid van hun mannen, maar ook daarvoor al, hadden verricht werd in één klap verwoest. Die klap zorgde ervoor dat sommige vrouwen opgaven en probeerden hun mannen ervan te overtuigen de wapens neer te leggen. Andere kozen zelfs de zijde van de vijand. Dit was van invloed op het verdere verloop van de oorlog. De Boeren verloren niet alleen terrein, maar ook manschappen gingen verloren. En het afnemende aantal strijdende Boeren tegenover het toenemende aantal strijdende Britten bracht de Boeren tot het invoeren van een nieuwe tactiek.

De guerrillafase van de oorlog verduidelijkte de scheiding tussen de verschillende groepen vrouwen. De verschrikkelijke omstandigheden in de concentratiekampen van Kitchener, waar hensoppers maar ook bittereinders werden opgevangen, demoraliseerde de bittereinder vrouw niet. Hoeveel ontberingen zij ook moest doorstaan het geloof in de Heilige Oorlog hield de strijd lust gaande en bemoedigde ook de mannen aan het front om de strijd voort te zetten. Op de vlucht voor het Engelse leger moest de vrouw zien te overleven in de open lucht. De rol van de vrouw werd nu beperkt tot het aanmoedigen van de commando's en soms het uitvoeren van spionagediensten. De bittereinder vrouwen in de kampen bleven ook geloven in de rechtvaardigheid van hun strijd en probeerden te ontsnappen uit de kampen of brieven en kleding uit de kampen weg te smokkelen naar hun strijdende mannen. De andere groep vrouwen zagen in deze fase liever het einde van de oorlog en streden daarom met de Britten mee (joiners) of hielden zich geheel afzijdig van de oorlog (hensoppers). De overtuigingskracht van de bittereinder was echter vele mate groter en belangrijker dan die van de hensopper of joiner.

Toen er in mei 1902 dan toch een einde kwam aan de oorlog speelden de vrouwen een belangrijke indirecte rol tijdens de vredesbesprekingen. De ontberingen van de vrouwen en kinderen waren een belangrijke oorzaak voor de Boeren om de wapens neer te leggen. Het voortbestaan van het Boerenvolk kwam in gevaar door de vele doden in de kampen en in het veld en dat deed onder andere Botha besluiten de vrede te tekenen. Vele vrouwen in het veld waren het daar niet mee eens en voelden zich in de steek gelaten door hun mannen. Het geloof in de goede afloop van de oorlog door de bittereinders kon de commando's niet langer motiveren de strijd door te zetten. De angst dat het Boerenvolk op zou kunnen houden te bestaan was groter dan de drang om onafhankelijk te blijven.

De tactiek van Roberts en Kitchener om de burgerbevolking aan te pakken had uiteindelijk de gewenste uitwerking op het Boerenleger. Waar Kitchener en Roberts echter dachten dat deze tactiek een vroegtijdig einde aan de oorlog zou brengen, heeft het

doorzettingsvermogen en de grote invloed van de bittereinder vrouw op de commando's de oorlog nog anderhalf jaar doen voortduren. De maatregelen van de legertop hadden juist een tegenovergesteld effect op de Boeren. Pas toen het sterfte cijfer dermate hoog werd dat het voortbestaan van het volk in gevaar kwam besloten de Boerenleiders dat er een einde moest komen aan de oorlog.

Het verloop van de oorlog werd dus op verschillende manieren beïnvloed door de vrouw. Zij heeft de oorlog aan het einde van het jaar 1900 nog langer laten voortduren door in haar rol als 'Volksmoeder' bitter vol te houden en de commando's aan te moedigen de strijd voort te zetten ongeacht haar eigen situatie. Aan de andere kant heeft haar rol als 'Volksmoeder' de vredesbesprekingen in mei 1902 juist bespoedigd, omdat die rol in gevaar kwam. De vrouw heeft wel degelijk een grotere rol gespeeld dan alleen die van het slachtoffer. De aandacht die zij in het actuele historische debat krijgt is dan ook terecht, omdat zij daarmee de erkenning krijgt die ze verdiend.

Literatuurlijst

- Bradford, H., 'Gentlemen and Boers' in: G. Cuthbertson, A. Grundlingh, en M. Suttie (ed.), *Writing a Wider War. Rethinking Gender, Race and Identity in the South African War, 1899-1902* (Ohio: Ohio University Press 2002) 37-66
- Brandt- Van Warmelo, J., *Het concentratiekamp van Irene*, (Amsterdam 1905).
- Brandt- Van Warmelo, J., *Die Kappie Commando of Boerenvrouwen in geheime dienst*, (Amsterdam 1915).
- Breytenbach, J.H., *Die Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902*, 6 vols, (Pretoria: Die Staatsdrukker 1978-1996).
- Cuthbertson, G., Grundlingh, A. en Suttie, M. 'Introduction' in: G. Cuthbertson, A. Grundlingh en M. Suttie (ed.), *Writing a Wider War. Rethinking Gender, Race and Identity in the South African War, 1899-1902* (Ohio: Ohio University Press 2002). ix-xix
- Dreyer, Johannes, *Bittereinders onder die vroue*, (Potchefstroom 1969).
- Grundlingh, A.M., *Die Hensoppers en Joiners: die rasionaal en verskynsel van verraad*. (Pretoria 1979)
- Grundlingh, A.M., *The dynamics of treason: Boer collaboration in the South African War of 1899-1902*. (Protea Book House: Pretoria 2006).
- Hillegas, H.C., *With the Boer Forces*, (London: Methuen 1900)
- Hobhouse, E., *The brunt of the war and were it fell*. (London: Methuen 1902)
- Jansen, E. en Jonckheere, W. (ed.), *Boer en Brit: Ooggetuige en schrijvers over de Anglo-Boerenoorlog in Zuid-Afrika* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2001).
- Judd, D. en Surridge, K., *The Boer War* (Londen 2002)
- Krebs, P.M., *Gender, Race, and the Writing of Empire. Public Discourse and the Boer War*, (Cambridge: University Press 1999).
- Marquard, Leo (ed.), *Letters from a Boer parsonage : letters of Margaret Marquard during the Boer War*, (Cape Town; Johannesburg: Purnell 1967).
- Nasson, B., *The War for South Africa: The Anglo-Boer War 1899-1902* (Kaapstad 2010)
- Omissi, D. en Thompson, A. S. (ed.), *The impact of the South African War* (New York 2002)

- Penning, L., *De Oorlog in Zuid-Afrika. De Strijd tusschen Engeland en de verbonden Boeren-Republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat in zijn verloop geschetst.* (Rotterdam 1899-1903) deel 3
- Ploeger, Jan, *Die Lotgevalle van die Burgerlike Bevolking Gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, 5 vols, (Pretoria: Staatsargiefdenis 1990).
- Raal, S., *Met die Boere in die veld*, (Bloemfontein 1937)
- Raath, A.W.G. en Louw, R.M., *Vroueleed : die lotgevalle van die vroue en kinders buite die konsentrasiekampe, 1899-1902*, (Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke 1993)
- Rensburg, A.P. van, *Moeders van ons Volk* (Johannesburg 1966)
- Ross, Helen M., *A Woman's World at a time of war: An analysis of selected women's diaries during the Anglo-Boer War 1899-1902*, (Stellenbosch University 2006).
- Spies, S.B., *Methods of Barbarism? Roberts and Kitchener and civilians in the Boer Republics, January 1900-May 1902.* (Kaapstad: Human & Rousseau 1977)
- Spies, S.B., 'Women and the War' in: P. Warwick, e.a. (ed.), *The South African War: The Anglo-Boer War 1899-1902.* (1980) 161-185
- Steyn, J.C., *Veg en vlug: manne en vroue vertel hul ware verhale uit die Anglo-Boereoorlog*, (Kaapstad: Tafelberg 1999).
- Truter, E.J.J., 'Die rol van die vrou in die voortsetting van die Anglo-Boereoorlog met spesiale verwysing na die Oranje-Vrystaat', In: *Joernaal vir eietydse geskiedenis*; vol. 25 (2000), afl. 2 (Des.), pag. 197-211.
- Wasserman, J.M., *Natal Afrikaner Women and the Anglo-Boer War.*, (University of Pretoria 2005).
- Wesseling, H.L., *Verdeel en Heers. De deling van Afrika 1880-1914* (Amsterdam 1991)
- Wright, G. E., *A Boer on Boer Designs. Letters from "P.S," a Cape-Dutch Correspondent*, (London 1899).